ASTANA

1. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

ASTANA
1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON LAW and SOCIAL SCIENCES

13-14 Kasım/November 2021 Kemer - ANTALYA

BİLDİRİLER TAM METİN KİTABI

PROCEEDINGS BOOK

NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ VE ASTANA YAYINLARI
NUH NACI YAZGAN UNIVERSITY and ASTANA PUBLICATIONS

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

ISBN:
978-625-8045-19-2

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı:

Prof. Dr. Ali KAYA
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi

Prof. Dr. İlyas DOĞAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Editör:

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN

Bu kitap sempozyumda sunulmuş olan bildirilerin Tam Metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

28 Aralık 2021

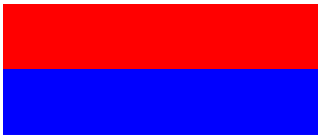
ANKARA

27 Haziran 2018'de yayımlanan Akademik Teşvik Yönetmeliği Madde 7/9 da belirtildiği üzere ***"(9) (Değişik:RG-17/1/2020-31011-CK-2043/3 md.) Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır".*** Bu kapsamda 13-14 Nisan 2021 tarihleri arasında ANTALYA-Kemer'de düzenlemiş olduğumuz ASTANA 1. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu akademik yükselme ve teşvik ödeneği kriterini sağlamaktadır.

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Ali KAYA, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlyas DOĞAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Fikret GEZGİN, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hüsniye AKILLI, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sabahattin NAL, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Gülden ÇAMURCUOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Melek MEHMETOĞLU, Azerbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
LLM Bekir Fatih BİLGİ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
LLM Olimjon SOBİR, Özbekistan
Av. Muhsin KARAMAN, Ankara Barosu Mülteci Hakları Kurulu Eski Üyesi, Türkiye
Araştırmacı Nurten Remzi HAMİD, Şumnu Kültür Evi Kurucu Başkanı, Bulgaristan
Ahmet Batuhan DOĞAN, Türk Alman Üniversitesi, Türkiye
Altyn KUSSEINOVA, Rusya Federasyonu
Bahadır DOĞAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Anna BARTKULAŞVİLİ, AMBA, Azerbaycan
Prof. Dr. Barshagul ISSABEK, South State Pedagogical University, Kazakistan
Prof. Dr. Can ÜNVER, İstinye Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Emine KILAVUZ, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ferhat MEHDİYEV, Azerbaycan
Prof. Dr. Gülnar NURBETOVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. İygilik BEYSENOVİÇ, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yener ÜNVER, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Alla MONGUSH, Tıva Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Almira IBASHOVA, Dean South State Pedagogical University, Kazakistan
Doç. Dr. Bedirhan Yavuz HATUNOĞLU, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bülent ALGAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Güljan OTARBAYEVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Turkey
Doç. Dr. Jamilya MUNAŞOVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Jazira SAYIN, L. N. Gumilyov National University, Kazakistan
Doç. Dr. Mohammad Monir ALAM, Jamu Üniversitesi, Hindistan
Doç. Dr. Nedim MERİÇ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Olga STYCHEVA, Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Ongarkul KOBLANOVA, Sırderya Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Svetlana BAİMOLDİNA, L. N. Gumilyov National University, Kazakistan
Doç. Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ, TİKA, Kırgızistan
Dr. Asker PİRİYEV, Kazakistan Halk Asamblesi Üyesi, Kazakistan
Dr. Danakul SEİTİMBETOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Gülnar JUMAGULAVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Kezban YILDIZ, Bordeaux Sosyal Hizmetlerinde Sosyal Danışman, Fransa
Dr. Kübra MASOOMI, Jawaharlal Nehru University, İran
Dr. Saltanat NİYAZBEKOVA, South State Pedagogical University, Kazakistan
Dr. Roza TUKENOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Saule AMANDIKOVA, M. Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Kazakistan

Dr. Şergiye MAMEDOVA, AMBA, Azerbaycan
Dr. Vildan BORMAMBET, Köstence Ovidius Üniversitesi, Romanya
Araştırmacı, Anarkul ESİMOVA, Merkezi-Asya İnovasyon Üniversitesi, Kazakistan
Araştırmacı, Dmitriy SPİNOV, Lise-Genel Orta Öğretim Kurumu No1, Kazakistan
Araştırmacı, Yelena SPİNOVA, Lise-Genel Orta Öğretim Kurumu No1, Kazakistan.
Araştırmacı/Gazeteci, Zeynep HÜSEYİN, Makedonya Devlet Radyosu, Makedonya

İletişim Adresi / Contact Info

e-mail: astanasempozyum@gmail.com

Web: https://www.astanayayinlari.com.tr/sempozyum

Uluslararası Akademik Yayınevi

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK ÖĞRENİMİN PSİKOLOJİK SORUNLARININ İNCELENMESİ
Prof. Elmar HÜSEYNOV **1-7**

TÜRKİSTAN BÖLGESİNDE YAŞAYAN KADINLARIN DOĞURGANLIK FAALİYETLERİ ÜZERİNE KORONAVİRÜS ENFEKSİYONUNUN ETKİLERİ
Dr. Saltanat KHUDAIBERGENOVA **8-13**

GÜNEY KAZAKİSTAN'DA PANDEMİ DURUMUNDA İŞSİZLİK SORUNLARINA ÇÖZÜMLERİN ANALİZİ
Prof. Dr. Gülnar NURBETOVA **14-22**

THE ROLE OF ART EXHIBITIONS IN THE FORMATION OF THE SOCIAL COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES
Assos. Dr. O.A. STYCHEVA Assos. Dr. G.I. SMANOVA **23-31**

SALGINKOŞULLARINDA "SCRATCH" VE "ROBOTİK" DERSLERİNDE İLKOKUL ÖĞRENCİLERİ İÇİN BİLGİ VE EĞİTİM ORTAMININ OLUŞTURULMASI HAKKINDA
Prof. Dr. Almira Baidabekovna İBAŞOVA **32-42**

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE PANDEMİ DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLERE ULUSAL DEĞERLER VE DÜNYA ÇAPINDA TERBİYEYE YÖNELİK EDEBİYAT OKUMAYI KÜTÜPHANELERDE TEŞVİK ETMEK
Araştırmacı Roza TUKENOVA **43-50**

GÜRCÜCE İKİNCİ DİL EGİTİMİNDE COVİD -19 ETKİSİ
Prof. Dr. Maia KİKVADZE **51-56**

PROFESYONEL BİR BAKIŞ AÇISINDAN, ÖĞRETMENİN OTORİTESİ VE YETERLİLİĞİNİN NİTELİKLERİ
Doç. Dr. Ongarkul KOBLANOVA Mastır Öğretim Görevlisi Ahınova ULBİKE **57-63**

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN BULGAR KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ
Araştırmacı, Yazar Nurten REMZİ **64-76**

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ ERGENLERİN PSİKO-DUYGUSAL DURUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ÜZERİNDEKİ FAKTÖRLER
Doç. Dr. Nurzhamal TLENCHİEVA **77-82**

ÇOCUĞA ÖĞRENME ARZUSUNU AŞILAMAK, EĞİTİM SÜRECİNDE BAĞIMSIZ HAREKET ETMEK
Bayan NAZAROVA **83-94**

BİLGİ KAYNAKLARININ ENTEGRASYONUNDA KÜTÜPHANELER, MÜZELER VE ARŞİVLERİN İŞBİRLİĞİ
Mastır Danakul Erkinbekovna SEİTİMBETOVA Doç. Dr. Suikum Tulembaevna MUSSAYEVA **95-102**

KAZAKİSTAN'A SÜRÜLEN HALKLARIN TARİHİ VE SOSYO-EKONOMİK ADAPTASYONLARI
Doç. Dr. Gulzhan Kobeevna OTARBAYEVA **103-112**

HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI ve SALGINDA MEDENÎ HUKUK ÖĞRETİMİ
Doç. Dr. Özlem TÜZÜNER **113-142**

GÜNÜMÜZDE EĞİTİM
Eğitimci Anna Grigoryevna BARTKULAŞVİLİ **143-154**

XIX ƏSRIN IKINCI YARISI, XX ƏSRIN ƏVVƏLLƏRINDƏ BAKI ƏDƏBI MÜHITI AZƏRBAYCANDA ƏDƏBI PROSESIN ÖZÜNƏMƏXSUS MƏRHƏLƏLƏRINDƏN BIRI KIMI
Səbinə ƏHMƏDOVA **155-172**

XIX ƏSRİN SONU, XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ AZƏRBAYCAN XALQINI TÜRKÇÜLÜK, İSLAMÇILIQ BAYRAĞI ALTINDA BİRLƏŞDİRMƏK İDEYALARI
Səbinə ƏHMƏDOVA **173-182**

NİZAMİ GƏNCƏVİ DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANİ KONTEKSTDƏ
Prof. Dr. Vüqar ƏHMƏD **183-204**

TRADITIONS OF FUZULI IN CREATIVITY OF MEMBERS "MEJMEUSH-SHUARA"
Doctor of Philosophy in Philology, Leading Researcher Sabina AHMEDOVA **205-211**

GELENEKSELLİK VE YENİLİKÇİLİK BAĞLAMINDA AZERBAYCAN MAARİFÇİ REALİST ŞİİR SANATI
Dr. Şergiyye MEMMEDLİ **212-219**

PANDEMİK ORTAMLARDA KARMA ÖĞRENME TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI: KAZAK DENEYİMİ
Prof. Dr. Roza İztleuovna KADİRBAEVA **220-237**

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL BASES OF THE USE OF FREE TIME IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS
Prof. Dr. Igilik SIKHIMBAY PhD Dr. A. M. KADIRALİEVA Assistant prof. G. Ş. CUMAGULOVA **238-248**

MANGILIK EL -TÜRKÇE KONUŞULAN ÜLKELERİN MANEVİ DEĞERİ)
Öğretim Görevlisi A.E. ESİMOVA Dr. G.B. MUNASHOVA Dr. N.A. IBRAEVA **249-256**

VUGAR AHMED'İN ESERLERİNDE KARABAĞ KONUSU
Dilber Kafar Kızı RZAYEVA **257-265**

FRANSIZCA ÖĞRETME SÜRECİNDE MODERN DİJİTAL YÖNTEMLER
Prof. Dr. Natalia SURGULADZE Sophio KAKHİDZE (PhD) **266-275**

ÖĞRETİM VE ÖĞRENME SÜREÇLERİNİ OPTİMİZE ETMEK İÇİN İFADELER (ALMAN MERKEZLİ)
Prof. Dr. Nana STAMBOLİSHVİLİ **276-286**

GÜRCİSTAN ETNİK MOZAİĞİNDE PONTİK YUNANLILAR (AJARA)
Prof. Dr. Marine GİORGADZE **287-301**

HOW TMS/TFRS AND OTHER STRUCTURAL REGULATIONS HAS AFFECTED ACCOUNTİNG QUALITY: COMPARISON OF FINANCIAL DATA QUALITY OVER TIME
Assist. Prof. Dr. Erkin Nevzat GÜDELCİ **302-310**

DIGITAL HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND IT'S EFFECTS ON THE HOSPITALITY INDUSTRY
Prof. Dr. Cetin BEKTAS **311-324**

SALGINDA TOPLUMSAL YAŞAM VE BİREYLERİN HAKLARI
Muhsin KARAMAN **325-336**

IS SHAKESPEARE AN ANTI-SEMITE?
Burcu ERDAG **337-346**

KARAR VERMEDE AKIL - GÖNÜL İLİŞKİSİ: TAYLASAN KURAMI VE İLETİŞİMDE GÜZEL SÖZÜN ÖNEMİ
Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY **347-361**

AZERBAYCAN'IN YARALI KALBİ KARABAĞ VE ERİVAN HANLIĞI
Araştırmacı Yazar ve Şair Sara ŞERİFOVA **362-365**

İRAN'DA İSLAM DEVRİMİNDEN SONRA AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE YARADILMIŞ EDEBİYATIN SOSYOLOJİSİ
Şehram ZAMANİ **366-369**

İRAN TÜRKLÜĞÜ VE RAHİM CAVADBEYLİ
Fahri Prof. Yahya AZEROĞLU **370-377**

COVİD-19 SÜRECİNDE TÜRKLERİN YÖNETİMDE ADALET ANLAYIŞI BAĞLAMINDA DEVLET ADAMLARINA TAVSİYELER
Prof. Dr. Ali KAYA **378-396**

İRAN'DA TÜRKLÜK, MEDENİ TÜRKLÜK HAREKETİ VE ULUSLARARASI SELÇUK MEDENİYET MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ
Araz CAVADBEYLİ **397-404**

MAHTUMKULU FİRAKİ (MAKHTUMKULİ FRAGİ)'DE, HUKUK VE TOPLUM ANLAYIŞI
Prof. Araz Mohammad SARLI **405-409**

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ
Buse ERTURHAN Dr. Öğr. Üyesi Engin ZABUN **410-420**

INFLUENCE OF THE MODERN WORLD ON THE PROCESS OF TEACHING DOMESTIC HISTORY
Master of history, Teacher-Researcher Elena Vladimirovna SPİNOVA **421-427**

MEDYALARARASILIK BAĞLAMINDA İHSAN OKTAY ANAR'IN "SUSKUNLAR" ROMANINDA MUSİKİ VE SESİN ARKA PLANI
Tülay TOR **428-444**

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ AMPİRİK BİR ANALİZ
Prof. Dr. Seyhan TAŞ Tuba İSPİR Dilek ATILGAN **445-456**

EĞİTİM ALANINDA TELİF HAKKININ CEZAİ YASAL KORUNMASI
Doç. Dr. Svetlana Malikovna BAİMOLDİNA **457-462**

COVİD -19 TEDBİRLERİNE AYKIRI DAVRANIŞLAR BAĞLAMINDA BULAŞICI HASTALIKLARA İLİŞKİN TEDBİRLERE AYKIRI DAVRANMA SUÇUNUN (TCK M.195) UYGULANABİLİRLİĞİ
Öğr. Gör. Başak Oya KORAP **463-486**

EXPLAIN THE NATURE, GOALS AND FUNCTIONS OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM CORRESPONDING TO THE KNOWLEDGE OF SCHOLARSHIP
Dr. Omid RAD **487-490**

BELGIUM'S SOCIAL SECURITY POLICIES REGARDING MIGRANT WORKERS IN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS
Hilal KÖKSAL **491-500**

KAZAK ULUSAL GELENEKLERİNDE NESİLE ÖRNEK OLMANIN MANEVİ DEĞERİ
Doç. Dr. Aınur Abdrahmanovna ZHIYENBEKOVA Prof. Dr. Kulımhan Malıkovna ARIMBAEVA **501-511**

I.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE TEŞKİLAT-I ESASİYE TARTIŞMALARI
S. Birgül GÖKKAYA **512-526**

DISCOURSE ANALYSIS OF EDUCATION POLICY (GEORGIAN CASE)
Irine GOSHKETELIANI Roland SHAVADZE **527-531**

EMOTIONAL MARKERS IN THE DISCOURSE OF ELECTIONS
Irine GOSHKETELIANI Ketevan ARDZENADZE **532-538**

TANZİMAT FERMANI SONRASI OSMANLI'DA KADIN HAKLARI
Doç. Dr. Nurhan AYDIN Kübranur Öztürk DERİCİ **539-550**

SERİ MUHAKEME USULÜNDE YARGILAMA MAKAMINI AKTİF SÜJE HALİNE GETİREN ANAYASA MAHKEMESİ KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Recep KAHRAMAN **551-560**

MESLEKİ EĞİTİM DERSLERİNİN KONU, GENEL DİDAKTİK VE KAPSAMLI ANALİZİ
Prof. Dr. Yussubaly Nazimovich KAMALOV Mastır Murat Yussubalyevich KAMALOV **561-567**

KLASİK ARAP NEVÂDİRİNDE ZEKİ KADIN FİGÜRÜ
Öğr. Gör. Dr. Muhammed EFİL **568-576**

PERFORMANCE APPRAISAL OF THE ALBANIAN PRISONS POLICE PERSONNEL
Research Assistant Valbona NDREPEPAJ Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN **577-586**

TATAR, ORTA ASYA HİCİV BASINI VE "MOLLA NASREDDİN" DERGİSİ
Dr. Gülbeniz BABAYEVA **587-593**

ANA VE YAN SONDAJ KUYULARININ DELİNMESİ SIRASINDA MEYDANA GELEN KAZALAR
Doç. Dr. Konstantin ANTONOV 4. Sınıf Öğr. Anastasya GRABOVSKAYA **594-607**

UZUN VADEDE HİDROKARBON POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE SİSMİK SESİN GELİŞMİŞ ALANLAR
Doç. Dr. Konstantin ANTONOV 4. sınıf öğrencisi Dulat ZHUMABAEV **608-613**

ULUSLARARASI CEZA HUKUKUNDA KARMA MAHKEMELER
Dr. Timuçin KÖPRÜLÜ **614-630**

DÜNYANIN BİLİMSEL RESMİNDE ULUSAL KÜLTÜREL ÖZELLİKLER
Lisans Öğr. Gulmaral ESENYAZOVA **631-635**

MASALLARDA KARAKTER TESTİNİN DİLBİLİMSEL ALANI
Lisans Öğrencisi Nurken ZHAKEN **636-638**

FİLOLOJİ ÖĞRENCİLERİNİN DİLSEL KİŞİLİĞİNİ TANIMLAMAK İÇİN DEYİMİN UYGULANMASI
Dr. Asılımay Sagınbekovna İSAKOVA **639-645**

COLLABORATIVE LEARNING AS A METHOD OF SOCIALIZATION OF STUDENTS
Candidate of Philology A. K. KALZHANOVA Candidate of Pedagogical G. A. TEMIRBEKOVA **646-652**

HUKUK SİSTEMİNİN PSİKOLOJİK MİMARİSİNİN MÜHENDİSLİKLE GERÇEKLENMESİ: HUKUKTA MAKİNE ÖĞRENMESİ VE YAPAY ZEKÂ
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya KÖKREK Öğr. Gör. Dr. İbrahim ÖZTÜRK Arş. Gör. Erdem UMUDUM **653-674**

AHISKALI TÜRKLERİN EDEBİ, TARİHİ, BİLİŞSEL EDEBİYATLARININ KAZAK DİLİNDEKİ ÇEVİRİLERİNİN KÜTÜPHANELERDE OKUTULMASI
Araştırmacı Roza Satovna TUKENOVA **675-684**

DİL ÖĞRETİMİNDE FEN VE TEKNOLOJİNİN ETKİSİ
Mastır Elmira Amirhanovna AKHMEDOVA **685-691**

OKUL PSİKOLOĞUNUN SOSYAL DURUMU OLMAYAN ÇOCUKLARA HİZMET ETME YOLLARI
Araştırmacı, Müdür yardımcısı Atirkul USERBAEVA **692-709**

TARİHTE FERGANA OLAYLARI VE AHISKA TÜRKLERİNİN AZERBAYCAN'DA YERLEŞİMİ (1989)
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN **710-730**

MİLLİ ÖZ BİLİNCİN KORUNMASI: BİR AİLENİN KADERİ ÜZERİNDEN SÜRGÜNE UĞRAYAN HALKIN TARİHİ
Mastır, Araştırmacı, E. V. SPINOVA **731-740**

CEZA YARGILAMASINDA BİLİRKİŞİLİK KURUMUNUN İSTİNAF DENETİM SÜRECİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Ceyda ÜMİT **741-757**

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AHISKA TÜRKLERİ
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN **758-765**

BU DOMBIRA'YA DOKUZ PERDE TAKILMIŞ…
Prof. Dr. Begman ISKAK **766-772**

KARANLIK
Prof. Dr. Begman ISKAK **773-786**

DİYARBEKİR SİCİLLERİNE YANSIYAN BAZI BORÇ-ALACAK MESELELERİ (1821-1827)
Betül UYGUN **787-798**

ATATÜRK - VAHDETTİN GÖRÜŞMELERİ
Araştırmacı Yazar Ali AK **799-855**

ASTANA I. ULUSLARARASI HUKUK ve SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
ASTANA 1th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON LAW and SOCIAL SCIENCES
13-14 Kasım/November 2021, Kemer, ANTALYA

HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI ve SALGINDA MEDENÎ HUKUK ÖĞRETİMİ

Doç. Dr. Özlem TÜZÜNER
Süleyman Demirel Ün., Hukuk Fak.
https://orcid.org/0000-0002-5575-3400.
ozlemtuzuner@gmail.com

ÖZET

Eğitim hakkı, sosyal-ekonomik-kültürel haklar arasında yer alır ve Devletin aktif katılımı kadar pasif tutumunu da gerektirir. Salgın, eğitim-öğretimin dijitaleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm tüm öğrenciler kadar müstakbel hukukçuları da etkilemiştir. Hukuk öğretimi ve hukukçunun eğitimi bilgilere erişimin sağlanmasından ibaret değildir. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir. Hukuk öğrencilerine, ciddî ve programlı formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon, teorik, pratik ve etik üçlüsünden oluşur. Hukukçunun bilmesi kâfi gelmez. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifadede asil duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır. Gerek alan dersleri gerek seçimlik dersler dikkate alındığında, hukuk fakültesi müfredatında yoğunluk, evvel emirde medenî hukuk anabilim dalındadır. Medenî hukuk anabilim dalı, öğrenciyi ilk sınıfta, başlangıç hükümleri ve kişiler hukukuyla karşılar; son sınıfta ise, miras hukukuyla uğurlar. Bu anabilim dalının birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine aile ve borçlar hukuklarını aktardığı hatırlatılmalıdır. Ayrıca, üçüncü sınıf öğrencileriyle teması, iki alan dersiyle yine oldukça yoğundur. Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, *medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim* azamî önem arz eder. Hukuk öğrencisinin eğitim hakkı, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesiyle ancak tatmin edilebilir. Salgın üzerine bilgisayara hapsolan eğitim sisteminde, hukuk fakülteleri internet üzerinden öğretime adım atmıştır. Hukuk fakültelerinde çevrimiçi öğretimin başat sorunu medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır. Oysa medenî hukuk derslerini yürüten öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında sıkı, yakın ve saygılı ilişki geliştirilmesi *hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli* sayılabilir. İlerleyen süreçte, harmanlanmış öğretim modeline geçilse de hibrit yöntem üniversitelerde yeknesak uygulanmamaktadır. Aslında eğitim bilimlerinde harmanlanmış öğretim tanımı açıktır. *Medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim,* öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını kuvvetlendirebilir. Eğitim bilimlerindeki harmanlanmış öğrenme açıklamalarından medenî hukuk derslerinde istifade edilmelidir. Böylece, *medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı* ulusal düzeyde öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim, hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli, medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim, medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı

LAW STUDENT'S RIGHT TO EDUCATION AND CIVIL LAW EDUCATION DURING THE EPIDEMIC

Assoc. Prof. Ozlem TUZUNER (PhD)
Süleyman Demirel University, Faculty of Law
https://orcid.org/0000-0002-5575-3400
ozlemtuzuner@gmail.com

ABSTRACT

The right to education is among the human social rights and requires the passive attitude of the State as well as its active participation. The Covid-19 pandemic has paved the way for the digitalization of education. That transformation has affected future jurists together with all students. Law education does not consist of merely providing access to knowledge. Graduates should be equipped with the essential qualifications required for being a jurist. Law students undergo a serious and carefully designed formation process that consists of theory, practice, and ethics because knowledge alone is not enough for a jurist. Jurists must also pay attention to their appearance, express themselves with care, and emphasize the priority of the honour of the law profession in all areas of their life. Considering both field and elective courses, the law faculty curriculum is primarily weighted toward the civil law department. This department greets students with preliminary provisions and the law of persons in the first semester, concluding with the law of inheritance in the final year. This department also teaches family law and law of obligations to first-year and second-year students. Contact with third-year students in this department is also quite intense with two extra field courses. *Effective and sincere communication between the faculty members of the civil law department and the students* is of utmost importance for law students to absorb both the essence of law and professional ethics. Law student's right to education can only be satisfied by the professional maintenance of civil law courses. As the education system was confined to the computer due to the pandemic, law faculties took a step towards education over the internet. The principal problem of online education for law faculties is the inability of faculty members in civil law department to communicate effectively with their students. The development of sincere, close, and respectful relations between faculty members who teach civil law courses and the students is *the basis of adequately satisfying the right to law education*. Although blended education will be increasingly adopted in the future, the hybrid education model is not applied uniformly in all universities. The definition of blended education in the educational sciences is clear, however. *Blended education in the courses offered by the civil law department* can strengthen the connection between faculty members and students. Blended education explanations in the educational sciences should be utilized. Thus, *significant quality improvement at the core of the right to law education through faculty members of the civil law department* can be envisaged at the national level.

Keywords: Effective and sincere communication between the faculty members of the civil law department and the students, the basis of adequately satisfying the right to law education, blended education in the courses offered by the civil law department, significant quality improvement at the core of the right to law education through faculty members of the civil law department

GİRİŞ

Hukuk öğrencisinin eğitim hakkının tatmin edilmesinde medenî hukuk anabilim dalı derslerinin profesyonel yürütülmesi yüksek önemi haizdir. Medenî hukuk öğretimine geçmeden önce, eğitim ve eğitim hakkı kısaca değerlendirilmedir.

Eğitim yoluyla kişiliği geliştirme, modern toplumların öncelik verdiği hakların başındadır. Eğitim hakkı, sosyal-ekonomik-kültürel haklar çatısı altındadır (Borst, 2019, 19; Çallı, 2009, 68, 108; Algan ve Algan, 2013, 147, 148; Çoşkun, 2012, 115; Özkan Sungurtekin, 2019, 125). Eğitim hakkının uluslararası hukuktaki norm alanı geniştir: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nde eğitim hakkı özel raportörünün konuya dair raporları (Schrijer Bingöl, 2020, 841, 842**)**. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42'inci maddesinde de eğitim hakkı düzenlenmektedir (Çallı, 2009, 68, 108; Algan ve Algan, 2013, 147, 148; Çoşkun, 2012, 115; Özkan Sungurtekin, 2019, 125).

Eğitim, insanın kişiliğini geliştirmesinin en değerli yoludur ve insan haklarına saygılı yaşamın direğidir. Bu hak maddî ve manevî yönüyle kişiliğin inkişafı ve özgürleştirilmesiyle ilintilidir (Altunya, 1997, 60, 64). Eğitim hakkı, Devletin aktif katılımını gerektirir, ona olumlu görevler yükler. Bu hakkın özgürlük veçhesine de dikkat çekilmelidir. Öyle ki eğitim özgürlüğü devletin saygı göstermekle yetinmesini, yani negatif edimlerini de içerir (Algan ve Algan, 2013, 148; Özkan Sungurtekin, 2019, 119, 125).

Eğitim çok kültürlü, çoğulcu ve farklılıklara açık temele yaslanmalıdır. Eğitimin çağa uygun ve özgürlükçü perspektifte yeniden tanzim edilmesi elzemdir (Çoşkun, 2012, 118, 121). Eğitimin toplumsal eşitsizliği, yani sınıf ilişkilerini yeniden üretmemesi ve kişilerin özgeçmişlerini donatmakla sınırlanmaması ümit edilmektedir (Sünker, 2019, 12). Hukuka saygılı demokratik toplum tesis ederken eğitimli bireylere ihtiyaç bulunmaktadır (Okçu, 2007, 46, 49; Borst, 2019, 19, 20). Eğitim kurumlarında demokratik yaşam hayat bulmalıdır (Aydoğanoğlu, 2019, 33; Ünsal, 2010, 136). Eğitim hiçbir inancın, kimliğin, siyasî düşüncenin ya da ideolojinin açık ya da gizli propaganda aracına dönüşmemelidir (Aydoğanoğlu, 2019, 33; Kaya vd., 2017, 176, 184, 185).

Eğitimin genel ve meslekî versiyonları birbirlerinden ayırt edilmelidir. Meslek eğitiminde ekonomik amaç ağırlıklıdır. Oysa genel eğitimde, insan hakkı esas alınır; insanların onur ve özgürlükleri haiz olduğu gerçeği muhatabın zihnine adeta damgalanır (Borst, 2019, 20). Hiçbir teknolojik araç, gereç veya yazılım, öğretmenin yerini alamaz (Aydoğanoğlu, 2019, 33; Ünsal, 2010, 136).

Buraya kadar sunulan bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki, anayasal hürriyetleri içselleştiren ve parlamenter demokrasiyi yaşatan toplum ancak özgürlükçü eğitim-öğretimle mümkündür. Gerek genel eğitimin gerek meslekî öğretimin olmazsa olmaz paydaşı, gerçek kişi öğretendir. Teknoloji öğretenin hizmetkârıdır. Bu perspektifte, hukuk öğrencisinin eğitim hakkı ve medenî hukuk öğretimi artık tartışmaya açılabilir.

Salgın sürecinde, hukuk eğitim-öğretimine yönelik önemsizleştirme ve değersizleştirmenin iyice belirginleştiği düşünülmektedir. Pandemi üzerine bilgisayara hapsolan eğitim sisteminde, hukuk fakülteleri çevrimiçi öğretime adım atmıştır. Hukuk fakültelerinde internetten öğretimin başat sorunlarından biri medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır.

Salgın bitmeye yüz tutarken yüksek öğretimde harmanlanmış modele geçilmiştir. Ne var ki üniversitelerde hibrit yöntem yeknesak uygulanmamaktadır. Aslında eğitim bilimlerinde harmanlanmış öğretim tanımı açıktır. Hukuk fakültelerinde, müfredatın öğrencilerle buluşması planlanırken, eğitim bilimlerindeki harmanlanmış öğretim açıklamalarından istifade edilebilir.

Medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim gerek çevrimiçi gerek yüz yüze modellere oranla, öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını daha fazla kuvvetlendirebilir. Bu pencerede, medenî hukuk anabilim dalında, harmanlanmış öğretim ve öğrencilerle etkin iletişim araştırılabilir.

Medenî hukuk öğretiminde harmanlanmış modeli tetkik eden bu çalışmanın ulusal düzeyde hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışına vesile olması umulmaktadır. Bu umutla, aşağıda, "hukuk öğrencisinin eğitim hakkı", "medenî hukuk öğretiminde salgın tecrübesi" ve "üniversitelerde harmanlanmış öğretimin kuşbakışı incelenmesi" konularına yer verilmektedir. Nihayet, "medenî hukukta harmanlanmış öğrenme ve öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişim önerileri" başlığı altında, salgından sonra, medenî hukuk öğretiminde, teknolojik metotlardan ve yenilikçi mecralardan yararlanma biçimi ve oranı kurgulanmaktadır.

1. HUKUK ÖĞRENCİSİNİN EĞİTİM HAKKI

Eğitim ve hukuk arasında iş birliği bulunmaktadır. Esasen eğitimli kişilerden müteşekkil toplumda hukuk gönülden benimsenir ve daha kolay uygulanır (Özkan Sungurtekin, 2019, 120; Okçu, 2007, 49). Hukuk orta çağdan bu yana *ratio scripta* şeklinde mütalaa edilmiştir. Ulus devletler kurulsa da *ius commune* ortadan kalkmamış, bilakis ortak hukuk ilkelerinin uluslara özgü kanunlaştırılması yoluna gidilmiştir. İngiliz *Common Law* bile kıta Avrupa'sı hukuk kültüründen etkilenmiştir (Oğuz, 2003, 30, 31).

Roman-German hukukunda profesörler, *Anglo-Saxon* hukukunda hâkimler baş roldedir. Amerika'da, hukuk eğitim-öğretiminde, uygulamacıların söz sahibi oldukları ve önemsendikleri bilinmektedir. Hukukçu çalışırken öğrenmekte ve eğitilmektedir. Oysa Kıta Avrupa'sında öğretim üyelerinin gün geçtikçe daha fazla kendilerini öğretime adadığı bilinmektedir (Rheinstein, 1938, 6-9). Avrupa bakış açısında, üniversiteler, kurumsallaşmış bilimsel hürriyet sunmaktadır. Öyle ki Devlet, üniversiteler aracılığıyla kişilere bilim gerçekleştirmeleri adına maddî olanaklar bahşetmektedir (Bingöl, 2012, 36; Rheinstein, 1938, 11, 13, 14).

Aydınlanma düşünceleri Avrupa'daki hukuk ekolünü dönüştürürken Osmanlı toprakları da müteakip kanunî gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde hukuk öğretimi yeni kanunların yürürlüğe konulmasıyla yüceltilmiştir. 1839 Tanzimat, 1850 Kanunname-i Ticaret, 1856 Islahat Fermanları, 1851 ve 1858 Ceza Kanunnameleri, 1860 Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl, 1864 Deniz Ticareti Kanunu, 1880 ve 1881 Ceza ve Hukuk Usul Kanunları yayımlandıkça memlekette eğitimli hukukçu ihtiyacı doğmuştur. İmparatorluk anılan yeni kanunları uygulayabilen uzman hukukçu kadrosuna gereksinmiştir. 1874'te Mekteb-i Sultani bünyesinde ilk hukuk mektebi kurulmuştur. İlk hukuk fakültesini kuran nizamnameye göre fakülte dört yıldı ve devam mecburiydi. Yıl içi ve sonundaki imtihanlar yanı sıra dört yılın hitamında bitirme sınavı bulunmaktaydı. Mekteb-i Hukuk-ı Sultani o dönemdeki Galatasaray Lisesi bünyesinde ve lisenin öğretmenleri tarafından ek mesaiyle işliyordu. 1880 yılında ilk hukuk mektebi ilk yedi mezununu vermiştir. Artan hukukçu ihtiyacını karşılamak üzere, daha sonra, Adliye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Hukuk-ı Şahane kurulmuştur. İkinci hukuk okulunu kuran nizamnameye göre gündüz öğretimi üç yıllıktı. Cuma ve pazar günlerine ek olarak resmî tatillerde kapalı tutulan ikinci hukuk mektebinde sınavlardan sonraki bir ay da tatildi. Söz konusu okullarda eğitim dili Osmanlıcaydı (Koyuncu, 2012, 165, 166, 168-172, 177). İşte Osmanlı Devleti'nde kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani ve Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki günümüz hukuk eğitim-öğretiminin metodolojik değilse de tarihî orijini addedilebilir.

Hukuk eğitim-öğretimine gereken önem ve değer atfedilmelidir (Erdem, 2021, 304). Bunun için dikkat edilmesi gerekenler şöyle sıralanmaktadır: Derslerin konferans şeklinde düzenlenmesi, öğrencilerin çalışma gruplarına bölünmesi, öğrencilere karar analizi yaptırılması ve güncel meseleler hakkında kompozisyon yazdırılması, hukukî muhakemenin geliştirilmesi adına münazaralar düzenlenmesi, sözlüyle yazılı sınavların eş güdümlü organize edilmesi, pratik olaylar çözülmesi, farazî mahkemeler kurulması ve derslerin yan alanlarla kombine edilmesi. Hukuk fakültesi müfredatında, temel hukuk bilimleri kadar karşılaştırmalı hukuka da yer verilmelidir. Transkriptlerde daha çok uluslararası ve karşılaştırmalı hukuk dersleri bulunmalıdır. Öğrenciye esnek çalışma anlayışı kazandırılmalıdır. Çünkü hukukçunun yeni alanlara uyum sağlayabilen metodolojik ve esnek hukuk bilgisi yanı sıra görgülülük ve uyumluluk gibi kişilik özelliklerini de kendinde uyandırması beklenmektedir (Oğuz, 2003, 4-26; Gözler, 2008, 3024, 3025; Katz ve O'Neill, 2009, 53, 54; Nagle, 2000, 1103, 1107; Güran, 1984, 180-183).

Her derste, kavramsal konular ve doktrindeki görüşler üzerinde adeta uçuş seferi düzenlenirse, öğrencilerin metodolojik temelleri sağlam inşa edilebilir (Katz ve O'Neill, 2009, 46; Antalya, 2019, 75). Hukuk öğretiminde, sürekli ve düzenli tekrarın öğütlenmesi, sürecin aktif, sorgulayıcı ve katılımcı yönetilmesi, uygun materyaller sayesinde müfredatın metodolojik takip edilmesi ve zamanın iyi planlanması ilkelerine riayet edilmelidir (Antalya, 2019, 56-68). Hukukçu, uyum gösterme, problem çözme, tablo ve sunum yapma, yaratıcı düşünme, mevzuat tarama ve analiz etme, etkin iletişim kurma, disiplinli çalışma, sosyal adalete eğilme, belge yönetme ve etkili yazma yeteneklerini haiz olmalıdır. Ayrıca, bilgi teknolojisi okur yazarlığı, çeşitliliklere saygı, etik değerleri önceleme ve liderlik sergileme özellikleri anılabilir.

Hukuk kliniği sayesinde öğrencinin yaşarcasına öğrenmesi ve yapay organizasyonda sorumluluk alması sağlanmalıdır ki böylesine beceri ve özellikler şahsında kuvvetlensin (Türkmen, 2018, 7, 10; Erdem, 2021, 316; Güran, 1984, 180, 181, 187, 188; Antalya, 2019, 50, 51). *Tabula rasa* ortamda, öğrencilere sıfırdan kanun yazdırılması şeklinde hukuk yaratma pratikleri de önerilmektedir (Katz ve O'Neill, 2009, 45).

Uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin hukukla karışmasıyla oluşan yeni hukuk dalları hukukçunun böylesine konulara hür bilinçle yaklaşmasına uzun yıllardır vesile olmaktadır (Rheinstein, 1938, 27). Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasî iktidarın giderek daha otoriter tutum sergilemesi, eleştirilerin etki gücünü zayıflatmaktadır. Tartışmalar ve tenkitler adeta iktidarın kulağını tıkadığı monologlara dönüşmektedir. Tek yanlılık hukuk öğretimindeki sorunların çok yönlü istişaresine engel olmaktadır. Hukuk fakültelerinin sayısı ve/veya bu fakültelerdeki öğrenci kontenjanı azaltılmalı; öğretim üyesi sayısı artırılmalıdır. Tüm fakülteler gibi hukuk fakültelerine de yeniden tüzel kişilik bahşedilmesi düşünülebilir. Hukuk fakültelerinin malî, idarî ve bilimsel özerklik edinmesi yüksek öğretimin kalitesine olumlu tesir edebilir. Hukuk fakültesi öğrencilerine sosyal bilimler formasyonu yükleyen hazırlık öğretimi düşünülmelidir. Problem çözmeye dayanan aktif öğretim yöntemleri sayesinde, analitik düşünce kabiliyeti öğrencilere aşılanabilir. Ezbere dayanmayan; bilgiye ulaşmayı, özgürce araştırmayı, münazarayı ve sorgulamayı öğreten model tercih edilmelidir (Erdem, 2021, 307-316).

Eğitim esnasında, müstakbel hukukçularda adalet mevhumunun içselleşmesine vesile olunabilir. Adil ekonomik düzende, avukat ve müvekkil arasında çıkar paralelliği söz konusudur. Avukatın uyuşmazlıktan beslendiği bakış açısı dışlanmalıdır (Erbakan, 1996, 62). Pozitif hukuktaki kurumlar, hukuk felsefesi, tarihi ve sosyolojisiyle beslenmeli; böylece, disiplinler arası çalışma tarzında, teoriye ve tarihe yeni sorular yöneltilebilmelidir (İmamoğlu, 2016, 102). Hukukçu, hukuk teorisi, felsefesi, sosyolojisi ve metodolojisi yardımıyla hukuku kendine mâl etmelidir (Antalya, 2019, 75; Economides, 2015, 735). Sadece hukukun ne olduğunun öğretilmesine yönelen öğretim, ilerde değişmeye mahkûm küçük parçadan ibarettir (Güran, 1984, 196). Hukukçu, uygulamada farklı alanlara derhal uyumlanabilen genel ve esnek hukuk öğretimine ihtiyaç duymaktadır (Oğuz, 2003, 4, 15, 25). Hukukçunun öğrenimi uzun solukludur, kariyeri boyunca devam eder. Çünkü hukukî muhakeme becerisi gün geçtikçe gelişir. Hukukî bilgilerin rafine hâle gelmesi ve özümsenmesi zaman gerektirir (Economides, 2015, 737).

Artık kavramların ve kuralların kesinliğine dayalı pozitivist hukuk öğretimi eleştirilmektedir. Gerçekten mevcut hukuk öğretiminin temelinde önemli yer işgal eden pozitivist anlayışa karşı, bilim felsefesi ve sosyal teori alanında ciddî eleştiriler yöneltilmektedir. Sosyal sorunlar, haksızlıklar ve adaletsizlikler karşısında, hukuk öğretimi, sadece kesinlik, istikrar, belirlilik ve yasa önünde eşitlik gibi ilkelerle yalıtılamaz (Yüksel, 2013, 12).

Hukukî problemler öylesine çeşitlenmiştir ki bunların tamamını fakültede ihata etmek mümkün değildir. Hukuk fakültelerinde ders saatlerinin azaltılması gerektiği, doktrinde savunulmaktadır. Öyle ki, hukuk öğrencilerine haftada otuz beş veya kırk beş saatlik müfredatla çalışan/işçi muamelesi yapılmamalıdır. Yalnız bilgiye erişim onlara muhakkak öğretilmelidir.

Hukukçunun sınırlı alanda derin bilgi donanması tercih edilmemelidir. Sığ da olsa çeşitli alanlara genel olarak vakıf, böylece geniş bakış açısına sahip olmasına odaklanılmalıdır (Gözler, 2008, 3028, 3029).

Doktrinde geleceğin hukuk öğretimi tasarlanmaktadır. Adım adım gerçekleşmesi beklenen hukuk öğretimi reformunda, akademi ve baroların iş birliği tavsiye edilmektedir (Moliterno, 2015, 46). Benzer yönde, hukuk öğretiminin mekândan platforma intikal edeceği öngörülmektedir. Öyle ki, hukuk öğretimi kampüste yer alan tek fakülte anlamında fizikî mekânda icra edilmeyecektir. Gelecekte hukuk fakülteleri, belirli eğitim ihtiyaçlarını uyumlu karşılayan bir dizi teknolojik platform ve dijital öğretim tekniğinden oluşacaktır (Van Detta, 2015, 181).

Yaratılmasından gelişmesine, hatta toplumda benimsenmesine kadar hukukun her aşamasında hukukçular lider konumundadır. Hukukun verimli öğretilmesi ve hukukçunun kaliteli eğitilmesi hukuka bağlı adil toplum rüyasını gerçeğe yaklaştıran faktörlerden biridir. Öyleyse, geleneksel ve yenilikçi öğrenme mecralarında organize edilen hukuk öğretimine hak ettiği değer artık atfedilmelidir.

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nde, hukuk öğretimi, devlet ve vakıf üniversitelerinde, bazı butik kurumlar haricinde, yığın tarzında organize edilmektedir. Doğrusu her hukuk fakültesi kurumsallaşmış özgürlük yuvası mertebesine çıkmalıdır. Hukukçuluk statüsünün edinilmesinde, hâkimlik, savcılık, avukatlık ve noterlik stajları, yüksek öğretime oranla ardıl ve tali nitelenebilir.

Pozitivist hukuk ekolü, Türkiye'deki hukuk öğretiminde hâlâ yönetmen koltuğundadır. Hukuk öğretiminde, hukuk kurallarının niyeti ortaya konulmalı yani *ratio legis* araştırılmalıdır. Yalnız kuralların arkasındaki aklı keşfetmek disiplinler arası muhakeme gerektirir. Fakülte boyunca, yeri geldikçe, öğrencilere, sosyal bilimlerle hukuk arasındaki bağlantılar fark ettirilebilir. Bu farkındalık, öğrencilerin kanunların ruhuna ermesini sağlayabilir.

Hukuk eğitim-öğretimi, geleneksel meslekî yeterliliğe ve mevcut sistemin boyunduruğuna sıkıştırılmamalıdır. Hukukçu adayına, kavramların amaç değil araç olduğu gösterilmelidir. Öğrencilerin önünde, hukuka aykırılıklara hukuka uygun dille işaret edilmelidir ki meseleleri olumlu ifade etmeyi örnek alsınlar. Dahası, onlara, nazik eleştirileriyle, içinde bulundukları toplumda özgürlüklerin yeşermesine ve çeşitliliklerin sayılmasına vesile olmaları tavsiye edilebilir.

Hukuk öğrencilerine, ciddî ve yoğun formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon teorik, pratik ve etik üçlüsünden müteşekkildir. Bunlardan biri diğerinden üstün değildir, her biri aynı değerdedir. Özünde söz konusu teslis, muhakeme yeteneğini parlatır. Teori ve pratiğin farklı olduğu zannından kurtulunca her iki veçhe ancak birbirlerini tamamlayarak geliştirir. Özellikle avukatın nizadan nemalanan pratisyene indirgenmesi hukuk eğitimiyle bağdaşmaz.

Nihayet, mezuniyete değin, hukuk meslek onurunun öğrencide vücut bulması umut edilmektedir. Çünkü hukuk eğitim-öğretimi bilgilere erişimle yalıtılamaz. Hukukçunun bilmesi kâfi gelmez. Avukat, hâkim, hukukçu akademisyen veya savcı statüleri, ortak meziyetlerle karakterizedir. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir.

İdeal meslekî eğitimde, disiplinli, dürüst, görgülü, güvenilir, nazik, özgürlükçü, çeşitliliklere saygılı ve zarif hukukçu modeli aşılanabilir. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifadede asil duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır. İşte böylesine donanımları kümülatif aktaramayan hukuk eğitim-öğretimi, hukuk fakültesi öğrencisinin eğitim hakkını tatmin etmekten uzaktır. Hukuk fakültesi öğrencisinin eğitim hakkına layıkıyla kavuşması kolektife hizmet eder. Adil düzeni omuzlayan müşerrefler arasında belki de en önemli kitle, mezkûr toplumun yetiştirdiği hukukçulardır.

2. MEDENÎ HUKUK ÖĞRETİMİNDE SALGIN TECRÜBESİ

Salgın süresince eğitim-öğretim sistemimiz internete hapsolmuştur. İlkin, yüksek öğretimin salgından nasıl etkilendiği özetlenmelidir. Ardından, spesifik olarak medenî hukuk anabilim dalının tam veya kısmî kapanma kaynaklı sorunlarına değinilebilir.

Salgın üzerine eğitim-öğretim sisteminin küllen dijitalleşmesi Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 21'inci maddesindeki "zaruretler memnu şeyleri mubah kılar" hükmüyle açıklanabilir (Şeker, 2020, 7). Aslında eğitim-öğretim sistemindeki bu değişiklik anayasa hukuku boyutunda eleştirilmiştir. Şöyle ki "tehlikeli salgın hastalık sebebiyle olağanüstü hâl ilân edilmediği sürece, henüz hastalığın sirayet ettiği hususunda tespitin yapılmadığı işyerinin, eğitim ve öğretim kurumunun faaliyetinin durdurulmasının, meslek ve sanatın icrasının sınırlandırılmasının … kanunî dayanağı bulunmamaktadır" (Özgenç, 2020, 14).

Mart 2020'den itibaren İsrail, Fransa, Cezayir ve Türkiye gibi pek çok ülkede eğitime ara verilmese bile kreşler haricinde evden eğitim-öğretime geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki üniversiteler arasında Bahçeşehir Üniversitesi, pandemi başlangıcında uzaktan öğretimi ilk defa denemiştir. Yüksek Öğretim Kurumu tarafından uzaktan öğretim kararı henüz alınmamışken Bahçeşehir Üniversitesi lider tutum sergilemiştir (Karslıoğlu/Göz/İzci/Yıldırım/Ahioğlu/Öztürk, Covid 19 Hukuk Kroniği, 10-12, 14, 26, 30, 50).

Salgın başlayınca, kayıt dondurma, nötr dönem ve transkripte yazdırmama gibi öğrenci lehine çözümler, her fakültede uygulandığı gibi hukuk fakültelerinde de tatbik edilmiştir. Sınavlarda başarısızlık gerekçesinin öğrencinin sırtından alınmasıyla hak merkezli ve öğrencinin en yüksek menfaatini düşünen yaklaşım sergilenmiştir (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861).

Eğitim-öğretimde çevrimiçi yöntemlerin zorunluluk arz etmesi, kişisel verilerin korunması alanında sorunlar yaratmıştır. Özellikle, yabancı ülke menşeli yazılımların sıklıkla kullanılması, yurt içinde veri depolanırken ve/veya yurt dışına veri aktarılırken, hukukî-teknik-idarî tedbirler alınmasını gerektirmiştir (Özdemir/Çekin/Sütçü, 2020, 72).

Uluslararası hukukta, her türlü eğitim, mevcudiyet, fiziksel ve ekonomik erişilebilirlik, ayırımcılık gözetmezlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanırlık şeklinde beş kriteri temin etmelidir. Mevcudiyet, eğitim kurum ve programlarının yeterli sayıda ve etkin olmasıdır.

Fiziksel ve ekonomik erişilebilirlik, coğrafî konum, teknik araç-gereç ve ücret yönlerinden eğitime rahatlıkla ulaşılabilmesidir. Ayırımcılık gözetmezlik, eğitim sürecinin herkes ve özellikle savunmasız gruplar için adil işlemesidir. Kabul edilebilirlik, nitelikli, kaliteli ve kültürel açıdan uygunluk anlamına gelmektedir. Uyarlanırlık ise, değişen toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara yanıt verebilmek adına sistemin esneyebilmesidir. Salgın döneminde üniversite öğretimine erişimde ayırımcılık olasılıkları şöyledir: engelli, özellikle görme engelli öğrencilerin uzaktan öğretim materyalinden ve *online* sınav yönteminden yararlanamaması; yoksul öğrencilerin internet ve bilgisayar gibi olmazsa olmazları satın alamaması; nihayet, yabancı öğrencilerin barınma ve internete erişim bakımından yoksunluk yaşaması. Bu noktada, öğretim materyalinin alternatifli hazırlanması ve görme engelli öğrenciler adına sesli okuyan yazılımlardan yararlanılması önerilmektedir (Schrijer Bingöl, 2020, 844, 845, 857, 859).

Pandemi sürecinin en önemli sorunu çevrimiçi sınavlardan bahsedilmelidir. Bir araştırmada, basının eğitimle ilgilendiği konular arasında sınav sistemi üçüncü sırada çıkmıştır (Berkant/Cömert, 2013, 31). Pandemi dolayısıyla uzaktan eğitim-öğretime geçilince internet vasıtalı sınavlarda kopya çekme fiili kolaylaşmıştır (Karaburun, 2020, www.hukukcukafasi.com). Basında çevrimiçi sınavların sadece zararlarına odaklanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin *online* imtihanlardaki işgüzarlıkları gazetelerde yüz kızartıcı haberlere dönüşmüştür (Samatyalı, 2021, www.pervinkaplan.com; Seskir, 2020, https://duzensiz.org; NTV Haber, 2020, www.ntv.com.tr; Hürriyet, 2021, www.hurriyet.com.tr). Bunlara karşılık, sınavlarda başarısızlık gerekçesinin öğrencinin sırtından alınmasıyla hak merkezli ve öğrencinin en yüksek menfaatini düşünen yaklaşım sergilendiği savunulmuştur (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861).

Salgında, Türkiye Cumhuriyeti'nde, tüm fakülteler gibi hukuk fakülteleri de çevrimiçi öğretime adım atmıştır. Hiç öğretim yapılmamasından daha iyi olması *online* öğretimin avantajlarından biridir. Bulaşıcı hastalığın her eğitim kurumuna sirayet etmesi şartı araştırılmaksızın topyekûn kapanma kararları tedbir mahiyetinde uygulanmış ve çevrimiçi modelde bir süre ısrar edilmiştir. Eğitim-öğretimi dijitalleştiren geçici tedbirlerde vaka sayıları dikkate alınmıştır. Uzaktan öğretimde medenî hukuk anabilim dalı derslerinin akıbeti, eğitimde uluslararası hukuk ilkelerine binaen sorgulanmalıdır. Medenî hukuk öğretimi, fiziksel ve ekonomik açıdan erişilebilen, ayırımcılık gözetmeyen ve teknolojik güncelliği gölge gibi izleyen tarzda inşa edilmelidir. Herhâlde, salgının medenî hukuk anabilim dalından sadır eğitimi sekteye uğrattığı, öğretimi ise asgariye düşürdüğü söylenebilir.

Genel hukuk öğretiminin membaı hak, yetki, dava, kişilik ve ehliyet gibi temel kavramların defalarca anlatıldığı medenî hukuk dersleridir. Temel hukuk öğretiminde medenî hukukun ağırlığı malumdur. Medenî hukuk anabilim dalı dersleri hukuk öğretiminin her senesine şayandır. Gerek alan dersleri gerek seçimlik dersler dikkate alındığında, hukuk fakültesi müfredatında yaygınlık, medenî hukuk anabilim dalındadır. Bu anabilim dalı, öğrenciyi ilk sınıfta, başlangıç hükümleri ve kişiler hukukuyla karşılar; son sınıfta ise, miras hukukuyla uğurlar. Bu kürsünün birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine aile ve borçlar hukuklarını aktardığı hatırlatılmalıdır. Ayrıca, üçüncü sınıf öğrencileriyle teması da iki alan dersiyle oldukça yoğundur.

Söz konusu anabilim dalının hukuk fakültelerinde, tüketici, soybağı, sağlık veya teminat hukuku yanı sıra evlilik birliğinde mal rejimi gibi seçimlik dersler üstlendiği hesaba katılmalıdır. Dahası, iltisaklı fakültelere hukuka giriş gibi servis dersleri de yetiştiren söz konusu anabilim dalının iş yükü ağırlığı aşikârdır. Pek tabii hukuk fakültelerindeki tüm anabilim dalları eş önemi haizdir. Kürsülerin eşit düzeyde itibarıyla birlikte, medenî hukuk anabilim dalının fakülte müfredatındaki temel, köklü, çeşitli, yoğun, sık ve pekiştirmeli statüsü yadsınamaz. Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim azamî önem arz etmektedir. Aslında medenî hukuk derslerini yürüten öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında sıkı, yakın ve saygılı ilişki geliştirilmesi hukuk eğitimi hakkının layıkıyla tatmin edilmesinin temeli sayılabilir. Hukuk öğrencisinin eğitim hakkının karşılanmasında, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesine özen gösterilmelidir. Oysa hukuk fakültelerinde (sade) uzaktan öğretimin başat sorunlarından biri medenî hukuk öğretim üyelerinin öğrencileriyle etkili irtibat kuramamasıdır. Bağlantının etkin mertebeye çıkamamasının en ciddî sebebi yüz yüze iletişim eksikliğidir. Salgın döneminde, öğrencilerin medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyelerini kanlı canlı görememesi doğal olarak onların etik ve/veya pratikten büyük ölçüde mahrum kalmasına sebep olmuştur.

Çevrimiçi ders saatlerinin neredeyse yarıya düşürülmesi teorik konuların yetişmesini zorlaştırmıştır. Öğrencilerin internet kalitesi eşit olmadığından pandemi boyunca derste söz alan öğrenci sayısı iki elin parmaklarını geçmemiştir. Ne yazık ki, öğrencilerin topluluk önünde soru sorması, görüş seçmesi, fikir beyan etmesi, müstakbel meslektaşlarıyla tartışması veya onları nazik eleştirmesi gibi meziyetlerine katkıda bulunulamamıştır. Ayrıca, teorik dersler zaten yetişmediğinden, karar inceleme ve somut olay çözme gibi pratik dersler açısından da salgın dönemi noksan kapatılmıştır. Her ne kadar internet üzerinden uygulama dersleri organize edilse de öğrencinin doğru veya yanlış kendi cevabını veremediği mecrada böylesine uygulama dersleri öğretim üyesinin adeta monoloğuna dönüşmüştür.

Sınavın önem arz etmediği yüksek öğretim sistemi idealize edilebilir fakat böylesine sistem aniden kurulamaz. Sınavların ikincil düzeyde varlığını koruduğu bu idealde öğrenciler sınava değil hayata hazırlanır. Klasik anlamda yüz yüze yüksek öğretimde, vize ve finallerin öğrenci ve öğretim üyesi arasında bariyer teşkil ettiği malumdur. İşte bu bariyerin kaldırılması öğrencilerin ilkokuldan itibaren sorumluluk bilinciyle eğitilmesini gerektirir. Öğrencilerin yüksek öğretim öncesinde dürüstlüğü çoktan içselleştirmiş olması aranır. Salgına hazırlıksız yakalanma ve dijital yüksek öğretime birdenbire geçme, çevrimiçi medenî hukuk sınavlarındaki kopya iddialarının esaslı sebepleridir.

Salgına denk gelen üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha sonra yüksek lisansa kayıt olmak isteyenlere referans vermeye cesaret edilememiştir. Çünkü derse katılımı takip edilemeyen ve amfide gözlemlenemeyen, açıkçası gereğince tanışılamayan öğrenciye akademik referans verilmesinin uygun olmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Söz konusu sürecin avantajlarına değinilmelidir. Öğrencilerin öğretim üyesine ilettiği elektronik postaların sayısında anlamlı artış görülmüştür. Yalnız öğrencilerden gelen ilk iletilerin akademik üslup açısından uygunsuzluğu ve kalitesizliği dikkat çekmiştir. Bunun için, her türlü elektronik mesajlarda uyulması gereken temel ilkeler şablon ve kurallarla öğrencilere açıklanmıştır. Ayrıca, öğretim üyesinin kurumsal posta kutusu taşınabilir telefonunda kurulu olmadığında, öğrencilerin iletilerinin yanıtlanmasında gecikme tespit edilmiştir. Öğretim üyesinin mobil telefonunda kurulu şahsî elektronik posta adresi öğrencilerin topuna duyurulmuştur. Böylece, öğrenciler daha fazla elektronik posta göndermeye teşvik edilmiştir. Özetle, öğrencilerin iletişim arzuları hiç olmazsa elektronik ileti marifetiyle en kısa sürede karşılanmıştır. Üstelik mesajlar çevrimiçi cevaplandığından posta ekinde öğrencilere dijital formatta makaleler ve tezler gönderilmiştir. Değer gördüklerini ve okumaya özendirildiklerini fark eden öğrencilerin derse ilgisi katmerlenmiştir. Elektronik iletilerinin düzenli cevaplanması öğrencileri *online* derslere şevkle katılmaya özendirmiştir.

Salgın zamanında internetten öğretimin başka avantajı, sosyal medya hesapları üzerinden öğrencilere hitaben yapılan canlı yayınlardır. Bu yayınlarda temaların öğrenciler tarafından seçilmesine özen gösterilmiştir. Sadece dersin öğretim üyesinin katılımı yeterli görülmemiş; akademiden ve uygulamadan farklı meslektaşların hukuk öğrencilerine ulaşmasına aracılık edilmiştir.

3. ÜNİVERSİTELERDE HARMANLANMIŞ ÖĞRETİMİN KUŞBAKIŞI İNCELENMESİ

Eğitim bilimleri literatüründe harmanlanmış (*blended*) öğrenme hem üniversiteler hem de araştırma enstitüleri spektrumunda yaklaşık yirmi yıldır incelenmektedir. Hibrit (*hybrid*) veya karma (*mixed*) öğrenme terimleriyle de anılan harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının dezavantajlarının minimuma indirilip bu ikisinin avantajlı taraflarının yenilikçi öğrenme mecralarıyla karılmasıdır. Bu metodun, başarı, tutum ve motivasyon gibi değişkenler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir (Kahraman ve Kaya, 2021, 510, 520; Yolcu, 2015, 255, 257; Ünsal, 2010, 135).

Harmanlanmış öğrenmede, esasen, geleneksel yöntemlerden vazgeçilmemekte, bilakis yüz yüze ve çevrimiçi ortamlardan maksimum avantajla istifade edilmektedir (Demiralay, 2014, 339; Kök, 2018, 2; Özerbaş ve Benli, 2015, 88). Öğrencilerle yüz yüze görüşmeden derslerin sadece uzaktan verilmesinde öğrencilerin kendi başlarına çalışmak adına motivasyon güçlüğü yaşadığı aktarılmaktadır. Oysa hibrit öğretim alanındaki pilot çalışmalar iyi sonuçlar vermektedir (Jumabaeva vd., 2020, 23; Yolcu, 2015, 255-257, 259).

Etkin ve aktif öğrenmenin vazgeçilmezi sosyal yani yüz yüze etkileşimdir ki bunun eksikliği sade uzaktan öğretimdeki motivasyon kaybının gerekçesidir. Harmanlanmış öğrenme bu yoksunluğu büyük ölçüde giderir ve paydaşlar arası iletişimi artırarak hayat boyu öğrenme ortamları sunar (Yolcu, 2015, 259).

Sırf çevrimiçi öğretim, yüz yüze versiyona göre daha az verimlidir. Öyleyse yüz yüze iletişimin önemi yadsınamaz. Öğrenme sürecinin doğrudan iletişimi gerektiren kısımları sınıf ortamında yapılabilir ve geriye kalan kısım da elektronik öğrenme mecrasında düzenlenebilir (Usta ve Mahiroğlu, 2008, 2, 13, 14).

Çevrimiçi ve yüz yüze yöntemlerin birlikte kullanıldığı ters yüz sınıf modeli pedagojik anlamda tavsiyelere konu edilmektedir. Ters yüz sınıf sisteminde öğrenciler teorik derslerini uzaktan gerçekleştirmekte, daha sonra sınıf içinde pratik çalışmalarını tamamlamaktadır. Yalnız dijital ders materyalleri, tartışma panosu, simülasyon, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı elzemdir (Kozan vd., 2021, 62, 63).

Harmanlanmış öğrenmenin senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel birliktelikleri de bulunabilir. Eğitmen önderliğinde paneller, çalıştaylar ve alan gezileri söz konusu öğretim modelinin parçasıdır (Ünsal, 2010, 134). Hakikaten işbirlikli harmanlanmış öğrenmede paydaşlar yüz yüze sosyalleşmektedir (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1219).

Harmanlanmış öğrenme ortamında öğrencilerin ders başarıları yüksek çıkmıştır; bu çeşit öğretim hakkındaki görüşleri ise olumlu şekillenmiştir. Pozitif kazanımlar edindiklerini düşünen öğrenciler, derslerinde farklı öğrenme ortamlarından hoşlanmışlardır. Ayrıca, ders içeriğine, çalışma materyallerine ve sunumlara internetten ulaşabilmeyi yararlı bulmuşlardır (Uluyol ve Karadeniz, 2009, 60, 81). Öğrenciler, hibrit öğrenme sayesinde, konuları daha iyi öğrendiklerini ve anladıklarını belirtmişlerdir. Harmanlanmış ortamdaki deney grubu kontrol grubuna göre derse yönelik daha ilgili görülmüştür. Özetle bu öğretim modeli, öğrencilerin derse karşı olumlu tutumlarının gelişmesinde etken statüsündedir (Özerbaş ve Benli, 2015, 87, 102-104).

Uzaktan öğretimle ders seçeneklerinin çeşitlendirilmesi öğrencilerin başarısına pozitif tesir etmiştir. Öğrencilerle bağlantı kurmak ve onların devam eden derslerinde içerik materyallerine erişmelerine yardımcı olmak amacıyla kişileştirilmeye müsait sistemler kurulması yüksek öğretimin tüm paydaşları tarafından övgüyle karşılanmıştır. Üniversitelerde, uyarlanabilir ve işbirlikçi öğretim, pekâlâ çevrimiçi olanaklarla desteklenebilir (Ayoola ve Mangina, 2014, 54-60). Hibrit uygulamaların yüksek öğretime etkin ve verimli entegrasyonu amaçlanmalıdır. Öğrencilerden öğretim görevlilerine öğretimdeki tüm paydaşların öznel ihtiyaçlarını örten kapsamlı planlamalar yapılmalıdır (Korucu ve Kabak, 2020, 88). Harmanlanmış öğrenmenin, sade yüz yüze veya çevrimiçi modellere oranla, öğrenenin başarısında anlamlı katma değer ürettiği tespit edilmiştir. Yalnız öğreten, sanal öğrenme ortamını, verimli, bütünsel, dengeli, düzenli ve uyumlu tasarlamakta uzmanlaşmalıdır (Kurt Çırak vd., 2018, 776, 795, 796; Kök, 2018, 86; Özerbaş ve Benli, 2015, 89).

Harmanlanmış öğrenme, öğrencilerin bireysel farklılıklarına ve öznel ihtiyaçlarına en uyumlu tekniktir. Her iki dünyanın yalnız kârlarını benimseyen bu yaklaşım, eğitim-öğretimde sınırları kaldırır. Uygulanması kolay bu teknikte fayda-maliyet etkinliği dikkat çekicidir (Özerbaş ve Benli, 2015, 89). Hibrit öğrenim geniş kapsamlı bilgi paketinden uluslararası ölçekte yararlanma olanağı sunar.

Zaman kaybını azalttığı için her yaştan öğrencilere yeni yetenek ve beceri kazanma şansı verir. Ayrıca, coğrafî sınırlamaları ortadan kaldırdığından en güncel gelişmelere vakıf akademisyenlerden ders alma olanağı tanımaktadır (Gökçe Toker, 2008, 6; Yolcu, 2015, 256). Gerçekten, *web* destekli öğrenme ortamı, ayrık mekânlardan birden fazla öğretim elemanıyla senkronize iletişim imkânı sağlamaktadır (Ünsal, 2010, 133).

Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı tıp fakültelerinin öğretim üyeleri, bilhassa temel bilimler departmanlarında, harmanlanmış öğrenme yöntemlerini daha avantajlı nitelemiştir (Gürpınar vd., 2012, 106). Mimarlıkta, öğrenciler, yüz yüze mimarlık öğretimini çoğunlukla tercih etmiştir. Fakat çevrimiçi öğretimin faydalarını da kabul etmişlerdir. Değerlendirmeler, çevrimiçi ve yüz yüze modelleri karmanın öğrenciler açısından faydalı olduğunu göstermektedir. Henüz üniversite kültürünü edinmemiş birinci sınıf öğrencilerinin hibrit uygulamadan daha fazla yararlanacağı tahmin edilmektedir (Oktay vd., 2021, 321). Hemşirelikte, çevrimiçi ve yüz yüze yöntemlerin birlikte kullanıldığı ters yüz sınıf sistemi, pedagojik anlamda tavsiyelere konu edilmektedir. Bu metoda göre, hemşire adayları teorik derslerini uzaktan tamamlamakta, daha sonra sınıf içinde pratik çalışmalarını tatbik etmektedir. Tabii simülasyon gibi teknolojik imkânlar etkin kullanılmalıdır (Kozan vd., 2021, 62, 63). Sosyal ve fen bilimleri açısından harmanlanmış öğrenmenin derse olumlu tutum geliştirme ve dersin zenginleştirilmesi bakımlarından daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Dahası, teorik kısım atlatıldığından, sınıfa gelen öğrenciler, daha fazla müzakere, etkinlik ve deney yapma fırsatına kavuşmaktadır (Sarıtepeci ve Çakır, 2014, 115; Kadirhan/Korkmaz, 2020, 66, 69). Bilgisayar programlama bakımından verimliliği beklenen kadar yüksek olmasa da matematik, fizik, öğretmenlik, sağlık ve yabancı dil gibi alanlarda harmanlanmış ders tasarımlarının kullanılması uygundur (Kök, 2018, 87). Yine bilgisayar teknolojisi öğretiminde, öğrenciler harmanlanmış öğrenmeyi diğer öğrenme metotlarına oranla büyük ölçüde tercihe şayan ve yararlı bulmuştur (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1218).

Hibrit öğrenme modelinde, sadece avantajlar ölçüsünde çevrimiçi olanaklardan faydalanılır. İnternetten öğretme harmanlanmış modelin tamamı değil bileşenidir. Araştırmalar, harmanlanmış öğrenme modelinin lehine pek çok bulgu sunmaktadır. Literatür, harmanlanmış öğrenmenin, salt uzaktan öğretime oranla tercihe şayan olduğuna işaret etmektedir.

Teorik derslerin uzaktan ve pratik derslerin yüz yüze yapılması üzerine kurulu ters yüz sınıf sistemi, öğrencilerden takdir toplamıştır. Diğer taraftan, senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel sosyalleşmeleri, özellikle panel, çalıştay ve alan gezilerini de içeren işbirlikli harmanlanmış öğrenme önerilmektedir.

Tıp, mimarlık, hemşirelik, bilgisayar teknolojisi, temel fen bilimleri, sosyal bilimler, öğretmenlik ve yabancı dil gibi alanlarda teorik kısımların uzaktan öğretime konu edilmesi; uygulamaların ise, yüz yüze tatbik edilmesi olumlu sonuçlar doğurmuştur. Eğitim bilimlerinde, harmanlanmış öğretime sıcak bakılan tayfın bu kadar geniş çıkması dikkat çekicidir. Şimdi medenî hukuk anabilim dalı dersleriyle işbirlikli ve ters yüz modeldeki hibrit öğretimin nasıl birleştirileceği üzerine düşünülebilir.

4. MEDENÎ HUKUKTA HARMANLANMIŞ ÖĞRENME ve ÖĞRETİM ÜYESİYLE ÖĞRENCİLER ARASINDA ETKİN İLETİŞİM ÖNERİLERİ

Harmanlanmış öğretimin sırrı, salt çevrimiçi sistemin dezavantajlarını elemektir. Öyleyse, medenî hukuk anabilim dalı derslerinin çevrimiçi organize edilmesiyle oluşan problemler çözülmelidir ki harmanlanmış medenî hukuk öğretiminden maksimum avantaj elde edilsin. Bunun için, derslerde, teknolojiden nasıl ve hangi oranda yararlanılacağı üzerine düşünülmelidir. Özellikle, ders yapma yöntemleriyle derslerin süresi ve dili netleştirilmelidir. Hibrit öğretim, öğretim üyesi ve öğrenciler arasındaki yüz yüze iletişimi ortadan kaldırmaz fakat sınırlar. Şu hâlde yüz yüze derslerin hangi amaca hizmet etmesinin en verimli sonuç doğuracağı sorusu yanıtlanmalıdır. Ayrıca, azaltılmış ders saatleri karşısında zamanın kaliteli kullanılmasına kafa yorulmalıdır. Dahası, internet vasıtasıyla sınav yapılıp yapılmayacağı konusunda karar verilmelidir. Gerçekten, her öğretim üyesi, salgındaki çevrimiçi sınav deneyimini yorumlamalı ve harmanlanmış öğretimdeki sınav metodunu bizzat tayin edebilmelidir. Nihayet, öğrencilerle faydalı ve verimli iletişim kurulması adına çareler üretilmelidir. Böylesine sorunlar aşıldığında, medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğrenme gerek salt çevrimiçi gerek sırf yüz yüze modellere oranla, öğretim üyesi ve öğrencilerin iletişimini kuvvetlendirebilir.

Ters yüz ve işbirlikli harmanlanmış öğretimde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyelerinin, derslerini kararında teknolojiyle yönetmesine ek olarak, yüz yüze sosyalleşme ortamlarını planlaması ve hukukçulara mahsus meslekî benlik saygısını öğrencilere aktarması artık aşağıda irdelenebilir.

A- DERSLERDE TEKNOLOJİNİN KULLANILMASI

On sene önceki teknoloji düzeyi hayretle hatırlanmaktadır. Çünkü bugünün oldukça gerisinde ve kısıtlıdır. Fotokopi bağımlısı hukuk öğretimi zaten tarih olmuştur. Kaldı ki, öğrencilerin ders materyallerini indirebileceği münhasır *web* sitesi tasarlamayla dijital sunum görsellerini onlara dönem boyunca takdim etme, hâli hazırdaki dijital mertebenin gerisindedir. 21'inci yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamaya yaklaşırken derslerde teknolojinin kullanılması oldukça gelişmiştir. Artık çeşitli bilgisayar programları sayesinde, internet ortamında öğrencilerle eş zamanlı buluşulabilir. Üstelik öğrencilerin belirli kısmıyla yüz yüze yapılan dersin internetten canlı yayınlanması imkân dâhilindedir. Yüksek öğretimde dijitalleşme bakış açısı bu başlık altındaki değerlendirmeleri yönlendirmektedir. Şimdi harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde ders yapma metotlarından, özellikle derslerin yüz yüze ve çevrimiçi modellere paylaştırılmasından; ayrıca, söz konusu derslerin süresinin tasarruflu kullanılmasıyla eğitim dilinin tercih edilmesinden bahsedilebilir.

1- Ders Yapma Yöntemleri ve Süresi

Çevrimiçi ve harmanlanmış modellerden önce, hukuk derslerinde teknolojiden faydalanılması deneniyordu. Basitçe, sunum görselleri hazırlanması, dersi alan öğrencilere hitaben *web* sitesi tasarlanması ve söz konusu sitenin dönem boyu açık bulundurulması öneriliyordu (Katz ve O'Neill, 2009, 57-59).

Bugünün hukuk öğretiminde mekân kavramı global boyuta genişlemektedir, yerleşme ise gereksizdir. Sınıfların öğrencilerle doldurulduğu klasik hukuk öğretimi bu yüzyılın ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Harvard, Amerikan hukuk fakültelerindeki öğretimi mekândan platforma taşımaktadır. Hukukun üstünlüğü gücün akılla sınırlandırılmasıdır. Sanal hukuk öğretimi, hukukun üstünlüğünü tehlikeye atan öngörülebilir otoriter güç ele geçirmelerine karşı direnişin en etkili ve dayanıklı potasıdır (Van Detta, 2015, 200, 205, 221, 227).

Salgın akabinde normalleşmeye yaklaşırken harmanlanmış öğrenme her üniversitede farklı uygulanmaktadır. Esasen harmanlanmış öğrenmenin eğitim bilimlerindeki temel tanımı yeknesaktır. İnternetle desteklenen hukuk öğretiminin amacı, klasik yöntemden elde edilen faydaların artırılmasıdır. Madem ki harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının dezavantajlarının minimuma indirilip bu ikisinin avantajlı taraflarının yenilikçi öğrenme mecralarıyla karılmasıdır; işbu tanımın huzurunda her üniversitede tüm kürsülerin harmanlanmış öğrenmeyi derslerinin ihtiyaçlarına özgü tatbik etmesine izin verilebilir.

Sınıflara kabul edilen öğrenci sayısının azaltılması dolayısıyla yüz yüze öğretimle eşzamanlı internet yayınına geçilmesi eğitim hakkında Devletin aktif katılımına örnektir. Böylece, derse kayıtlı öğrencilerin tamamına, eğitim hakkı ulaşmaktadır. Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze öğretimli sınıfta eşzamanlı canlı yayına geçilmesi (nden ibaret) değildir. Senkronize ders ortamı, hibrit denilen öğretme zincirinin ancak halkası addedilebilir.

Bazı üniversitelerde güya harmanlanmış modelin öğretim üyelerine tek tipte dayatılması eğitim bilimlerindeki güncel gelişmelere aykırıdır. Mühendislik fakültesindeki zemin mekaniği dersiyle hukuk fakültesindeki eşya hukuku dersi aynı modelde anlatılmayabilir. Yine hatırlatılmalıdır ki, harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve uzaktan yöntemlerin karılması ve bu heterojen yapıya *web* kaynakları, dijital dokümanlar, videolar, farazî dava pratikleri, simülasyonlar ve alan gezileri gibi yeniliklerin eklenmesidir. Harmanlanmış öğrenme başlığı altında, derslerin işleniş modelinin totaliter vaziyette düzenlenmesi eleştiriye açıktır. Sonuçta, hibrit öğretme yöntemi üniversitelerin özgürlükçü ve demokratik tutum sergilemesiyle işlerlik kazanabilir.

Harmanlanmış hukuk öğretiminde, derslerin ortamı, yöntemi ve işleniş biçimi gibi ayrıntılarda, doğrudan ilgili dersin öğretim üyesine takdir tanınmayacaksa, hiç olmazsa dekanlara, dekan yardımcılarına, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına yetki verilebilir.

Ters yüz sınıf modelinde işbirlikli harmanlanmış medenî hukuk öğretiminin pek çok akademik faydası kaydedilmelidir. Coğrafî sınırların kalkması öğretim üyesinin çevrimiçi derslere dünyanın dört köşesinden bürokrat, diplomat, sektör uzmanı ve profesör gibi nitelikli misafirler davet etmesine olanak tanır.

Diğer taraftan, kayıtlı medenî hukuk derslerinin sınırsız tekrara açık izlenebilmesi ve/veya dinlenebilmesi, müstakbel hukukçuların bireysel öğrenme hızlarına eşlik eder. Ayrıca, derslerin *online* kısımlarına katılmak adına yer değiştirmeyen hukuk öğrencileri, entelektüel ve sanatsal aktivitelere, hatta hobilerine daha rahat zaman ayırabilir. Üstelik, diksiyon ve yabancı dil gibi konularda kendilerini geliştirme konforuna kavuşabilir.

Medenî hukukta teorik dersler, konuya ilişkin *de lege lata*'nın ve öğretinin aktarılmasından ibarettir. Teorik derslerin bazıları peki âlâ internetten yapılabilir. Medenî hukuk öğretimi ters yüz sınıf modelindeki işbirlikli harmanlanmış öğrenmeye hem pedagojik hem de metodolojik anlamda uygundur. Öncelikle medenî hukuk öğretimi, harmanlanmış ters yüz sınıf modeline uyarlanmalıdır. İşbirlikli harmanlanmış öğrenmeye ise, öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişimin tasarlanması esnasında değinilmektedir. Böylece medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerin işbirlikli ve ters yüz harmanlanmış öğretimle aktarılması tasavvur edilmektedir. Bu planın tatbiki esnasında iyileştirilmesi umut edilmektedir.

Kalabalık fakültelerde medenî hukuk derslerinin teorik kısmının çevrimiçi veya yüz yüze icra edilmesi arasında öğrencinin derse katılımı açısından anlamlı fark bulunmamaktadır. Çevrimiçi dersler öğrencilerle eş zamanlı yürütülse de onların derse aktif katılmakta zorlandığı gözlenmiştir. Zaten amfi çapında yüz yüze medenî hukuk öğretiminde de öğrenciye söz vermek ve/veya tartışmalı dersler yürütmek çoğunlukla mümkün olmaz. Öğrenci sayısı fazlaysa, didaktik şekillenen kuramsal derslerin çevrimiçi veya yüz yüze yapılması ayırt edilemeyecek kadar benzer sonuçlar doğurmaktadır.

Teorik kısmın internetten aktarılmasıyla zamandan tasarruf edildiği fark edilmiştir. Karşılaştırma yapıldığında, aynı teorik konunun yüz yüze derslerde anlatılması her nasılsa daha uzun sürmektedir. Kavramsal kısmın çevrimiçi açıklanmasıyla oluşan zaman tasarrufunun yüz yüze pratik çalışmalara adanması hukuk öğrencilerinin lehinedir.

Öğrencilerin derse aktif katılımı, teorik bölümün internetten yapılmasını müteakip yüz yüze pratik derslerde sağlanabilir. Öğretici derslere paralel vaziyette tartışma ve pratiklerin yürütülmesi adına üç öneride bulunulabilir. Öğrencilerin doktrindeki görüşlerden birini seçmesi veya şahsî görüşlerini beyan etmesi bekleniyorsa, bu konu derslere eklenen yüz yüze (veya çevrimiçi) panele dönüştürülebilir. Böylece sırf ilgili medenî hukuk dersini alan sınıfın değil, fakülteye kayıtlı tüm öğrencilerin geniş spektrumlu katılımı organize edilebilir. Bu olasılıkta, öğretim üyelerinin tebliğ sunmasıyla yetinilmemeli, asıl öğrencilerin konuşmacı panelist statüsü edinmesine olanak tanınmalıdır. Başka olasılık, fikir teatisi arzu edilen konunun, yüz yüze yapılan pratik derslerde somut olaylara yedirilerek yeniden gözden geçirilmesidir. Gerçekten, sınıf mevcudu uygun oldukça yüz yüze pratik derslerde öğrencilere rahatlıkla söz verilebilir. Yine mezkûr konunun öğrencilere ödev verilmesi suretiyle onların kendilerini tercihen el yazılarıyla ifade etmeleri beklenebilir. Daha sonra öğrencilerin yazılı beyanları dersin öğretim üyesi tarafından değerlendirilir. İşte böylesine metotlarla, öğrencilerin kendilerini ifade üslubunda hukukçulara mahsus nezaket ve saygınlığa uydukları teyit edilebilir.

Harmanlanmış öğrenmede, medenî hukuk alanının tüm derslerinde, dijital olanaklar yaygın kullanılabilir. Bunun için, uzaktan derslerde, sair dijital belgeler sisteme yüklenebilir, ekrana yansıtılabilir, öğrencilere dersle ilgili *web* siteleri servis edilebilir ve videolar izletilebilir. Öğrencilerin internet erişimi elverdikçe isteklilere söz verilebilir. Elverişli bilgisayar uygulamaları vasıtasıyla internet üzerinde hukuk klinikleri organize edilebilir.

Belirli aralıklarla, farazî olaylar üzerinden pratik çalışma dersleri organize edilmelidir. Gerçekten, miras pratiğinin, yüz yüze ortamda tahtaya tablo çizilerek yapılması tercihe şayandır. Dahası, mezkûr medenî hukuk dersiyle ilgili olduğu ölçüde, sosyoloji-hukuk-politika üçgenine hapsolan bazı sorunlar tartışılabilir. Meselâ cinsel yönden ısrarlı isteksizlik yaşayan ve bu konuda istekli eşini daima reddeden erkek eşin evliliğin sona ermesinde kusurlu sayılıp sayılmayacağı yüksek mahkeme kararlarına ve dolayısıyla basına konu olmuştur (Uzun, 2020, Gazete Haberi; Dinç Erdoğan, 2020, Gazete Haberi; Soner ve Soner, Meslekî Web Sitesi). Yine estetik uzmanının eser sözleşmesinden doğan iş görme borcunu kötü ifa etmesi, *Mona Lisa* teşbihiyle gazetelere yansımıştır (Keskin, 2021, Gazete Haberi; Eğrikar, 2021, Gazete Haberi). Böylesine haberlerin ilgili medenî hukuk dersinin pratiğine konu edilmesi öğrencilerin derse ilgisini ve sevgisini artırabilir. İşte pratik derslere özgü bu gereklerin çevrimiçi yerine getirilmesi zordur. Çünkü uygulama aşamasında öğrencilerden söz almaları ve görüşlerini hukukçu kalitesiyle şifahî sunmaları beklenmektedir. Görüldüğü üzere pratiklerin çözülmesi ve güncel hukukî meselelerin tartışılması ancak çok sesli ortamda manidardır. Aksi taktirde, öğrencilerin çevrimiçi söz alması zor olduğundan, uygulama dersi öğretim üyesinin monoloğundan ileri gidemeyebilir.

Yüz yüze ve çevrimiçi derslerin dağılımında Yüksek Öğretim Kurulu'nun talimatı nettir. Gerçekten ders yapma yönteminin belirlenmesinde hâli hazırda geçerli oran, çevrimiçi derslerin yüzde kırk miktarını aşamamasıdır. Demek ki, beş dersin üçü yüz yüze ikisi çevrimiçi paylaştırılabilir. Şimdilik, şu sıralama örnek gösterilebilir: yüz yüze teorik, yüz yüze teorik, yüz yüze pratik, çevrimiçi teorik, çevrimiçi teorik, yüz yüze pratik (vizeden önceki ders), çevrimiçi teorik (vize haftası), çevrimiçi teorik (vize haftası), alan gezisi (fiziksel ortamda sosyalleşme), yüz yüze pratik, çevrimiçi teorik, çevrimiçi teorik, yüz yüze pratik, yüz yüze pratik (finalden önceki ders). On dört haftadan altısı çevrimiçi icra edilen bu harmanlanmış öğrenmedeki ters yüz ve işbirlikli sıralama yalnız öneriden ibarettir.

Tüm hukuk derslerinin, böylece medenî hukuk derslerinin de içeriği uçsuz bucaksızdır. Ne var ki, sınırlı öğrenci kapasiteli yüz yüze öğretimle çevrimiçi öğretimin ortak yanı üniversitelerde ders saatlerinin azalmasıdır. Aslında saatlerce ders anlatıp yine de konuları bitirememek medenî hukuk anabilim dalının neredeyse geleneğine dönüşmüştür. Üstelik sınırlı öğrenci kapasiteli yüz yüze örgün derste sınıfa gelemeyen öğrencilere canlı yayın yapılmasında sıklıkla teknik sorunlar çıkmaktadır. Azaltılmış ders saatleriyle teknik yetersizliklerin birleşmesi öğretim üyesinin zaman israfından kaçınmasını ve teknolojik yetilerini geliştirmesini gerektirmektedir. Bu noktada öğretim üyesinin bizzat ses kaydı alarak kendi ses dosyasını internetten daha sonra yayınlaması önerilmektedir. Yüz yüze derslerde direkt öğretim üyesi tarafından cep telefonu veya sair kayıt cihazıyla kaydedilen ses dosyası, internetteki *podcast* ortamlarından paylaşılabilir.

Bu son olasılık, sınıfa kabul edilen öğrenci sayısı azaltılmış yüz yüze öğretimde, sınıf içinden canlı yayındaki teknik aksaklıklar nedeniyle eğitim hakkı tatmin edilemeyen öğrencilere dersi ulaştırmanın çaresidir. Ses, sesli görüntüye oranla daha az internet tükettiğinden yurtta veya pansiyonda kalıp internet kotasından mustarip öğrencilerin işine de yarayabilir.

Medenî hukuk anabilim dalındaki her derste, söz konusu dersin içeriğine, bazı detaylar önemsenmeksizin bütünsel dokunulmalıdır. Müfredata dâhil her terime kuş bakışı değinme yöntemi, azaltılmış ders saatleri karşısında zamanın tasarruflu kullanılmasına vesile olabilir. Medenî hukukun ilk dönem dersi zaten genel kavramlarda hakimiyet kazanılmasıyla ilgilidir. Kişiler hukukunda, ehliyet çeşitlerine ve kişiliğin korunmasına yoğunlaşıp tüzel kişileri hiç anlatmamaktansa, dernek ve vakıflardan kısaca bahsedilebilir. Eşya hukukunda, zilyetlik konusu fazla derinleştirilmezse, sınırlı aynî hakların tüm çeşitleri ve kat mülkiyetinin sair ihtilaflarıyla öğrencilerin tanışması sağlanabilir. Eşya hukukunun bahar dönemi tamamlandığında mecra, üst, kaynak gibi irtifakların veya kanunî ipoteklerin hiç incelenmemiş olması arzu edilmez. Miras hukukunda, yasal mirasçılar, ölüme bağlı tasarrufların şekli ve basit aritmetikler kararında bırakılırsa, çıkarma, yoksunluk ve tenkis meselelerinde çetrefilli hesaplamalara vakit ayırılabilir. Ezcümle, mezun kişinin fakülte hayatında hiç duymadığı hukukî kavramlarla tatbikatta aniden yüzleşmesi hoş değildir. Bilakis öğrenci medenî hukuktaki tüm elzem terimleri duymuş, fakat ayrıntısını bilmese de ihtiyaç duyduğunda böylesine bilgilerin derinine ulaşabilecekse, öğretim başarılı nitelenebilir.

2- Yüz Yüze ve Çevrimiçi Derslerin Dili

Hukuk fakültesinde, Türk hukukunun İngilizce anlatılmasına şüpheyle bakılabilir. Üstelik, *Roman-German* hukukuna özgü terminoloji *Anglo-Sakson* hukukunda tam karşılık bulmayabilir. Tabii ki hukuka giriş dersine ek olarak karşılaştırmalı hukukun ve milletlerarası ticareti ilgilendiren hukukî konuların İngilizce işlenmesi, dahası meslekî İngilizce derslerinin devamlılık arz etmesi öğrencilerin yabancı dil yetkinliklerinin pekişmesine vesile olur (Gözler, 2008, 3027). Zaten olayların ekseriyetinde, uluslararası emtia ve hizmet akışından mütevellit ihtilafların çözülmesinde, İngilizce, hukuk ve ticaretin ortak dilidir (Nagle, 2000, 1109).

Türk medenî hukukunun öğretiminde Roma hukukunun anlam ve önemi yadsınamaz. Müstakbel hukukçulara akademik değer katmak adına, Romalı hukukçuların hitabetçi ve tartışmacı üslubu es geçilemez (Nagle, 2000, 1108). Hukuk teorisi, tarihi ve felsefesi yanı sıra Roma hukuku ve genel olarak karşılaştırmalı hukuka, yeni hukuk öğretiminde mutlaka daha fazla yer verilmelidir (Oğuz, 2003, 27). İlk İmparatorluk döneminden itibaren Roma sisteminde benimsenmiş hukuk öğretiminin, iyi ve donanımlı hukukçu yetiştirilmesine önemli katkılar sağladığı görülmüştür (Karakocalı, 2015, 131). Roma'da sistematik hukuk düzeni ve öğretimi mevcuttu. Bu sistemden yoksun *Germen* kavimleri göçebelikten kurtulmak adına Roma hukukunu örneksedi. Bununla birlikte, hukukun ilim statüsünde varlık kazanması 12'inci yüzyıl İtalya'sındadır (Keskin, 2014, 608). Roma Hukuku, kıta Avrupa'sında hâlâ uygulanmakta olup pek çok ulusal hukukun orijinidir.

Özellikle İtalya, Almanya, Fransa, Belçika ve İsviçre'de özel hukuk kuralları Roma hukukunda kaynağını bulmaktadır (Ceylan Güneş, 2004, https://dergipark.org.tr; Güven, 2016, 838, 840). Farklı ulusal hukukları direkt etkilemiş olmakla *ius commune*'nin özel hukuku ilgilendiren Latince terimlerinin ekseriyeti aslında müşterektir. Roma hukukunun hukuk öğretimine katılmasında savunulan görüşlerden biri, terimlerin medenî hukuka yedirilmesi adeta bu derslerin içinde eritilmesidir. Sadece modern hukuklara inhisar ettiği ölçüde derslerde anılması, Roma hukukunun öğretimde sunacağı faydanın kısırlaştırılmasıdır (Karadeniz, 1969, 344, 346; Oğuz, 2003, 30, 31).

Türk medenî hukukunun çevrimiçi veya yüz yüze ortamda, herhâlde Türkçe işlenmesi yeterlidir. Yalnız İngilizce hukuka giriş derslerinin çevrimiçi icra edilmesi şaşırtıcı düzeyde verimsizlikle sonuçlanmıştır. Öğrencilerin İngilizce seviyesi ile çevrimiçi İngilizce hukuk derslerinin faydası arasında doğru orantı sezilmektedir. Şu hâlde, İngilizce hukuk derslerinin harmanlanmış öğretiminde, çevrimiçi derslerin sayısı öğrencilerin yabancı dil düzeyine göre netleştirilebilir. Talebelerin İngilizce düzeyi düşükse, sınıf içi klasik öğretime meyledilebilir.

Aslında Roma hukukuna yapılacak atıfların ilgili medenî hukuk derslerine ötelenmesi tercihe şayan değildir. Çünkü sırf yürürlükteki hukukun uygulamasına nüfuz ettiği oranda Roma hukukuyla yetinilmesi hukuk tarihine vefasızlık olurdu. Yine de harmanlanmış medenî hukuk öğretiminin tüm aşamalarına yaygın vaziyette Roma özel hukuku terminolojisinden istifade edilebilir. Roma özel hukukundaki maksim ve ilkeler yanı sıra, dava, kurum, kavram ve sözleşme isimlerinin genel bilgilerle medenî hukuk derslerine yedirilmesi değerli çaba sayılabilir. Tabii medenî hukuk derslerinde yad edilmesi mümkün Roma hukuku kavramları burada saymakla tüketilemez. Dersle ilgili her konuda olduğu gibi bu meselede de takdir öğretim üyesinindir. Belirtilmelidir ki, Latince hukuk terimlerini çevrimiçi derste ilk defa duyan öğrencilerden bunların anlaşılamadığına dair şikâyetler alınmıştır. Böylesine serzenişler bazı basit çözümlerle ekarte edilebilir. Uzaktan derste anılacak her Latince kavram, sisteme yüklenerek öğrencilere takdim edilen dijital görsellere evvelden eklenebilir. Aniden akla gelen maksim veya terimler ise, öğrencilerle mesajlaşma kolonuna yazılabilir.

B- SINAVLARDA İNTERNETTEN YARARLANILMASI

Medenî hukuk öğretiminde çevrimiçi sınavların fayda ve zararları analiz edilmelidir. Yalnız bu analiz, diğer değerlendirme yöntemlerinin, özellikle yüz yüze ölçme metotlarının fizibilitesine bağlıdır. Medenî hukuk anabilim dalından sadır her dersin içeriğine ve sınıf mevcuduna uygun imtihan prosedürü diğer derslerden ayrık somutlaştırılmalıdır. Böylece, kararlaştırılan ölçme-değerlendirme sistemi adil, gerçekçi, uygulanabilir ve sürdürülebilirse, medenî hukuk öğretiminin tüm paydaşları bu seçimden olumlu etkilenir.

İnterneti fazla kullanan öğrencilerin çevrimiçi sınava yönelik tutumları daha olumludur. Çevrimiçi sınavların faydaları şöyle sıralanabilir: Maliyet ve zaman tasarrufu, cevapların depolanması, uygun ve hızlı geribildirim alınması, esneklik sağlaması ve insan hatalarını azaltarak güvenirliği artırması. Şu hâlde *online* sınav yüz yüze sınava alternatif addedilebilir (Sırakaya vd., 2015, 89, 99, 100).

Lâkin salgın sürecinde internet üzerinden tatbik edilen tüm sınavlarda istekli öğrencilerin kopya çekmenin sıra dışı yollarını bulduğu malumdur (Karaburun, 2020, www.hukukcukafasi.com; Samatyalı, 2021, www.pervinkaplan.com; Seskir, 2020, https://duzensiz.org; NTV Haber, 2020, www.ntv.com.tr; Hürriyet, 2021, www.hurriyet.com.tr).

Sınavın amacı öğrenciyi öğrenmeye teşvik etmektir; yoksa ona korku ve stres aşılamak değildir (Antalya, 2019, 68, 69). Çevrimiçi imtihanlarda öğrencilerin başarısızlık ihtimali azalmaktadır (Schrijer Bingöl, 2020, 860, 861). Buna rağmen, internet marifetiyle organize edilen sınavlarda, kopyanın engellenmesi için şöyle çareler düşünülmüştür: öğrencilere kopya çekmeyeceklerine dair şeref sözü verdirmek, kopyanın zararlarını öğütlemek ve az süre tanıyıp zor soru sormak (Gazete Rüzgârlı, 2020, www.gazeteruzgarli.com).

Çevrimiçi veya yüz yüze örgütlensin medenî hukuk anabilim dalının sair dersinin herhangi sınavı ilgili öğretim üyesinin tercih ve yaratıcılığına bağlıdır. Dersin işleniş yönteminde olduğu gibi, sınav modelinde de özgürlükçü tutumlara sıcak bakıldığı yinelenmelidir. Hakikaten hukuk fakültesindeki miras hukuku sınavıyla tıp fakültesindeki dahiliye sınavının aynı tepeden inme kararda eşgüdümlü düzenlenmesi en uygun çözüm sayılmayabilir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, sınav yöntemi ve platformu dersi yürüten öğretim üyesinin takdirine bırakılmalıdır. Bunun alternatifi, sınavların programlanmasına ek olarak mecralarının belirlenmesinde de dekanlara, dekan yardımcılarına, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına söz tanınmasıdır.

Çevrimiçi sınav yönteminin avantajlarından en önemlisi, zamandan tasarruf edilmesi, sonuçların hemen açıklanabilmesi veya insan hatasının minimuma inmesi değildir; kâğıt israfının sona ermesidir. Bunlara karşılık, iki dezavantaj akla gelmektedir. Birincisi, zor test sorusu hazırlamak meşakkatlidir. İkincisi, öğrencilerin çevrimiçi sınavlarda kopya çekmek için akıl almaz yöntemler icat etmesidir. Aslında bunlar birbirlerinin ilacı şeklinde değerlendirilebilir.

Sınıf içi sınavlara oranla çevrimiçi sınavların kopyayla suiistimali daha yüksek olasılıktır ki bu mesele ciddiye alınmalıdır. Kopyadan korunmanın en sağlıklı yolunun, soru kalitesini artırmak olduğu düşünülmektir. Artık üniversitelerde çevrimiçi imtihan tatbik eden bilgisayar programlarının gelişmişliği şaşırtıcıdır. Bilişim alanına akılcı yatırım yapan üniversitelerin *online* sınav sistemlerindeki değişik soru formatlarından faydalanılabilir. Meselâ, soruya altı veya yedi şık atanabilmesi, cevabın iki şıkka tekabül etmesi, öğrencilerin ekranında soruların gelişigüzel belirmesi, doğru-yanlış sual formatına imkân tanınması, soru metnine *web* sayfası, ses veya video dosyası eklenebilmesi, ölçme değerlendirmede yararlı tekniklerdir. Yine de hukuk eğitim-öğretimine çevrimiçi ve/veya test sınavının yakışmadığı savunulabilir.

İmtihandaki başarı meslek yaşamındaki muvaffakiyetle özdeş değildir. Oysa öğrencinin odağı hep dersten geçmektir. Dersin kredisini ne pahasına olursa olsun transkriptine eklemeyi önceleyen öğrenci mezkûr dersin hukuk formasyonundaki manasını ıskalar.

Salgın döneminin ilk vizelerinden sonra derslerden geçilmesinin kolaylaştığı ayyuka çıkınca, sınıf mevcudunun yaklaşık üçte birinin işin özüne yoğunlaştığı, özveri ve merakla konulara eğildiği görülmüştür ki mevcudun üçte birinde böylesine samimi eforun canlanması eğitim kalitesinde kayda değer gelişme kabul edilebilir.

Öğrencilerin başarısızlık derdinden vareste tutulması, hukuk derslerine gereken önemi vermemelerine sebep olabileceği gibi, bilakis bu dersleri sevdaya dönüştürmeleri sonucunu da doğurabilir. Sınav korkusu azaldıkça ders sevgisinin filizlenmesi, olasılıklardan biridir. Herhâlde, öğrencilerin hukuk derslerine bakışı değişebilir. Bazıları, hukuk derslerini, atlanması gereken kulvar yerine koymayı bırakabilir, müstakbel mesleklerinin öncülü saymaya başlayabilir.

C- ÖĞRETİM ÜYESİNİN ÖĞRENCİLERLE ETKİN İLETİŞİM KURMASI

Akademisyenler sıradan memurlar değildir. Eğitim-öğretim içinde öğretim görevliliği farklı meslektir. Üniversitelerde çalışan öğretim üyeleri, kamu çalışanlarının gelirine ve sanatçıların özgürlüğüne sahiptir (Rosovsky, 2008, 168, 169; Bingöl, 2012, 31).

Öğretim üyesi öğrenciyi değerlendiriyor fakat tersi gerçekleşmiyor. Aslında öğrenci de öğretim üyesini değerlendirmeli ki silahların eşitliği vücut bulsun (Pekcanıtez, 2004, 111). Öğrencilere derslerini yürüten öğretim elemanlarını değerlendirme fırsatı tanıyan örneklem araştırmasında, üniversite öğretiminde öğretim elemanından mütevellit sorunlar şöyle sıralanmıştır: Eleştiriye kapalılık, sınıf içi ve sınıf dışı davranışlarda tutarsızlık, etkili dinlemede beceriksizlik, davranışlarda ego merkezlilik ve ders sunmada yetersizlik. Öğrencilerde öğretim üyesine karşı çekince yaratan sebepler de belirtilmelidir: siyasî ve/veya dinî görüşlerin belli edilmesi, statü farkının abartılması ve akademik başarı notuyla ilgili kaygılar (Kaya vd., 2017, 176, 184, 185).

Öğrenciler, olumlu ve özenli iletişimle etkin dinleme bekler. Öğrencilere isimleriyle hitap edilebilir ve önemsendikleri hissettirilebilir. Dil ve üslupta, yargılama değil, betimleme ve motive etme yeğlenebilir. Her hâlükârda, öğrencilerin derse katılmaları desteklenmeli ve görüşlerine saygı duyulmalıdır (Bayraktar Vatansever, 2015, 282, 283; Akgül, 2020, 119, 111).

Kalabalık amfilerde öğrencilerin soru sormaları imkânsız değilse de zordur. Keza derslerde sınıf mevcudu arttıkça münazara ihtimali düşer. Hukuk fakültelerinde kontenjanlar azaltılmalıdır ki öğretim üyeleri öğrencilerin derse aktif katıldığı tartışma ve örnek olaylara dayalı öğretim prosedürleri uygulayabilsin (Gözler, 2008, 3030; Pekcanıtez, 2004, 116, 117).

Harmanlanmış öğrenmede etkin iletişim ders materyalinin öğrencilerle önceden paylaşılmasını gerektirir. Çünkü bu yöntemde, dersin, öğrencilerin teknoloji kullanım becerilerine ve tutumlarına uygun tasarlanması, temel kuraldır (Usta ve Mahiroğlu, 2008, 8).

Öğretim üyelerinin öğrencilere tavsiye ettikleri ders kitabını, her sene başında, üniversite veya fakülte kütüphanesine satın aldırtması ve böylece ders kitaplarının her öğrenci için erişilebilir kılınması elzemdir. Bunu organize eden öğretim üyesi malî durumu kitap almaya yetişmeyen öğrenciler nezdinde takdire şayandır (Schrijer Bingöl, 2020, 846).

Harmanlanmış öğrenmenin senkron internet ortamlarına ek olarak fiziksel birliktelikleri de bulunur. Öğretim üyesi önderliğinde panel, çalıştay ve alan gezileri söz konusu öğretim modelinin parçasıdır. Fiziksel alemde gerçekleştirilen akademik etkinlikler öğretim üyesi ve öğrenciler arasındaki ilişkiyi besler (Ünsal, 2010, 134). Hakikaten işbirlikli harmanlanmış öğrenmede öğrenci ve öğretim üyesinin etkileşimi yüz yüze sosyalleşmeyi içerir (Çobanoğlu Ateş vd., 2017, 1219).

Öğrencilerin akademik başarıları dersi yürüten öğretim üyesiyle iletişimlerinden etkilenmektedir. Derslerinde öğrencileriyle etkin iletişim kurmaya motive olmuş öğretim üyesi, yüksek öğretimde kolektif başarıya hizmet edebilir. Bunun için öğretim üyesinin adil gelir düzeyi ve özgür düşünce ortamıyla donatılması önemlidir.

Öğrencilerin öğretim üyeleri konusundaki geri bildirim ve eleştirileri dikkate alınmalıdır. Bu bulgular tersinden ifade edildiğinde kâmil öğretim üyesi betimlenebilir. Her öğretim üyesi gibi medenî hukuk anabilim dalında çalışan tüm öğretim üyeleri de genel anlamda şöyle idealize edilebilir: özgüvenli, hoşgörülü, özgürlükçü, hatip, dengeli, esnek, demokratik, hareketli, anlayışlı, çözüm odaklı, motive edici, saygınlığını dürüst ve özenli olmakla kazanan, teknoloji sever, iyi ve temiz giyimli.

Medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerde, öğretim üyesi, kullandığı ders kitaplarının güncel baskılarından birkaç takımın üniversite ve varsa fakülte kütüphanesine bağışlanmasına vesile olabilir. Ayrıca, yüz yüze derste çözülecek pratiğin ve/veya tartışılacak konunun öğrencilere evvelce duyurulması katılımı artırabilir. Gerçekten harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde etkin iletişim, öğretim materyalinin özellikle dijital dokümanların mezkûr dersten önce öğrencilerle paylaşılmasını gerektirir.

Sınıf mevcutları müsaade ettikçe, medenî hukuk anabilim dalı derslerinin alan gezileriyle harmanlanması önerilir. Meselâ aile hukukunda, aile mahkemesinde duruşma izlenebilir; ayrıca, aile ve sosyal hizmetler il müdürlüğü yanı sıra sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu il müdürlüğüne ziyaret düzenlenebilir. Borçlar hukuku özel hükümlerde, müzayedede ihtiyarî açık artırmanın veya noterde resmî evrak tanziminin gözlenmesi faydalı addedilebilir. Yine mesleğin tatbikat yönünün keşfedilmesi adına, fakültenin bulunduğu şehrin barosunda öğrencilerin ağırlanması düşünülebilir. Eşya hukukunda, sulh hukuk veya kadastro mahkemesinde duruşma seyredilebileceği gibi, tapu ve kadastro il müdürlüğü yerinde incelenebilir. Öğrencilerin baro başkanı, hâkim, müzayede yöneticisi, noter, noter kâtibi ve tapu-kadastro memuru gibi statülerle mezuniyetten önce tanışması kayda değer iş birliğidir. Dahası, hukuk fakültesi öğrencilerinin kurduğu kulüplerle medenî hukuk anabilim dalında çalışan öğretim üyeleri beraberliğinde sosyal medyada canlı yayınlar, yüz yüze veya çevrimiçi paneller ve konferanslar organize edebilir. Böylesine organizasyonlarda farklı fakültelerden akademisyen meslektaşlar yanı sıra avukat, hâkim veya savcı üstatlar da davet edilebilir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, dersin öğretim üyesinin kararlaştırılmış saat aralığında odasında hazır bulunması etkin iletişim gayesinin gerçekleşmesine yetmez. Dersler gibi öğrencilerle görüşme vakitleri de hibrit ilân edilmelidir. Şu hâlde, uzaktan derslerin yürütüldüğü bilgisayar programı üzerinden öğrencilere açık görüşme süresi ayarlanabilir.

SONUÇ

Eğitim, insanın kişiliğini geliştirmesinin en değerli yoludur ve insan haklarına saygılı yaşamın direğidir. Eğitim hakkı, maddî ve manevî yönüyle kişiliğin inkişafı ve özgürleştirilmesiyle ilintilidir. Sosyal-ekonomik-kültürel haklar arasında yer alan eğitim hakkı Devletin aktif katılımı kadar pasif tutumunu da gerektirir.

Hukuk öğretimi ve hukukçunun eğitimi bilgilerin sunulmasına ve bunlara erişimin sağlanmasına indirgenemez. Mezunlar hukukçuluğun gerektirdiği elzem niteliklerle bezenmelidir. Hukuk öğrencilerine, ciddî ve programlı formasyon yüklenmektedir. Bu formasyon, teorik, pratik ve etik üçlüsünden müteşekkildir. Hukukçu, dış görünüşüne titizlik göstermeli, kendisini ifadede asil duruş sergilemeli ve hayat alanlarının tamamında hukuk meslek onuru önceliğini dışa vurmalıdır.

Hukuk öğrencilerinin hem hukukun özünü hem de meslek etiğini hazmetmesinde, medenî hukuk anabilim dalı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında etkin ve içten iletişim azamî önem arz etmektedir. Çünkü hukuk fakültesindeki dört yıllık müfredatın en yoğun ve pekiştirmeli kısmı medenî hukuk anabilim dalının sırtındadır. Dolayısıyla, hukuk öğrencisinin eğitim hakkının layıkıyla tatmin edilmesi, medenî hukuk derslerinin profesyonel idamesiyle yakından ilişkilidir.

Salgın, eğitim-öğretimde dijitalleşmenin ivmesini artırmıştır. Tüm fakülteler gibi hukuk fakülteleri de çareyi çevrimiçi öğretimde bulmuştur. Bu adım, internetten hukuk öğretiminin avantaj ve dezavantajlarıyla yüzleşmeyi sağlamıştır.

Çevrimiçi yüksek öğretimin avantajlarından hukuk fakülteleri de aynı doğrultuda nemalanır. Çevrimiçi hukuk öğretimi, maliyet ve zamandan tasarruf sağlar. Bilhassa kâğıt israfını azalttığından doğaya saygılıdır. Dersler ve sınavlar depolanabilir. Hızlı geribildirim alınması dersin esnek yönetilmesine vesile olur. İnsan hatalarını azaltır. Hukuk öğretimindeki tüm paydaşların bilgisayar ve internet kullanma becerilerini geliştirir.

Harmanlanmış hukuk öğretimi, salt *online* hukuk öğretiminin dezavantajlarını gidermeye adaydır. Gerçekten, derslerin sırf çevrimiçi yürütülmesi öğretim üyesi ve öğrenciler arasında etkili iletişim kurulmasına engel olur. Oysa medenî hukuk anabilim dalı tarafından yürütülen derslerde harmanlanmış öğretim, öğretim üyesi ve öğrencilerin irtibatını kuvvetlendirebilir. Diğer taraftan, bilgisayar kullanımı ve internet erişiminde sorun yaşayan öğrencilere eğitim-öğretimin ulaşması zorlaşabilir. Çevrimiçi sınavlar, kopyaya meyilli talebelerin suiistimaline açıktır. Soru kalitesinin artırılması ve bilişimden maksimum yararlanılması çare sayılabilir.

Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze öğretimli sınıfta eşzamanlı internet yayınına geçilmesinden ibaret değildir. Salgın yüzünden sınıflara kabul edilen öğrenci sayısının azaltılması dolayısıyla yüz yüze öğretimle eşzamanlı canlı yayına geçilmesi eğitim hakkında Devletin aktif katılımına örnektir. Böylece derse kayıtlı öğrencilerin tamamına derse katılma imkânı tanınmaktadır. Oysa hibrit öğrenme, yüz yüze ve uzaktan öğretimin karılması ve bu heterojen yapıya *web* kaynakları, dijital dokümanlar, videolar, farazî dava pratikleri, simülasyonlar ve alan gezileri gibi yeni öğrenme platformlarının eklenmesidir. Hâli hazırda yüksek öğretimde adı geçen harmanlanmış öğrenme tarafsız ve bilimsel bakış açısıyla gözden geçirilmelidir. Umut edilen revizyonda, harmanlanmış öğrenmenin eğitim bilimlerindeki tanımına odaklanılmalıdır.

Harmanlanmış öğrenme başlığı altında, yüksek öğretimde merkeziyetçi dayatmalardan uzak durulabilir. Medenî hukuk anabilim dalından sadır derslerin yönetimi, işleniş biçimi, platformu ve sınavların mecrası gibi ayrıntılarda, öğretim üyelerinin yetkinliği kabul edilmelidir. Bu konularda, dersi yürüten öğretim üyesine takdir tanınmayacaksa, en azından, dekanlara, dekan yardımcılarına, bölüm başkanlarına, hatta anabilim dalı başkanlarına söz verilebilir.

Medenî hukuk öğretimi ters yüz sınıf modelindeki işbirlikli harmanlanmış öğrenmeye hem pedagojik hem de metodolojik anlamda uygundur. Bu tespit üzerine, medenî hukuk anabilim dalında harmanlanmış öğrenme ve öğretim üyesiyle öğrenciler arasında etkin iletişim önerileri tartışmaya açılmıştır. Eğitim bilimlerindeki harmanlanmış metot açıklamalarından istifade edilerek medenî hukuk anabilim dalı derslerinde ters yüz sınıf modelinde işbirlikli harmanlanmış öğretim tasarlanmıştır. Medenî hukuk öğretiminin harmanlanmış yöntemle sürdürülmesiyle, medenî hukukçular vasıtasıyla hukuk eğitimine yönelik hakkın özünde anlamlı kalite artışı ulusal düzeyde öngörülmektedir.

Çevrimiçi medenî hukuk öğretiminin üç yönlü akademik faydası fark edilmiştir. Coğrafî merkez kaygısından arınma bu avantajların kaynağıdır. Birincisi, dünyanın dört köşesinden bürokrat, diplomat, sektör uzmanı ve profesör gibi nitelikli misafirlerin güncel bilgilerinin öğrencilere ulaşması kolaylaşır. İkincisi, kayıtlı derslerin sınırsız tekrara açık izlenebilmesi ve/veya dinlenebilmesi, müstakbel hukukçuların bireysel öğrenme hızlarına eşlik eder. Üçüncüsü, yer değiştirmeden bazı derslerine kavuşan hukuk öğrencileri, sosyal ve entelektüel aktivitelere daha sık yönelebilir. Özellikle diksiyon veya yabancı dil benzeri becerileri geliştirmeye rahatlıkla vakit ayırabilir.

Medenî hukukta teorik dersler, konuya ilişkin *de lege lata*'nın ve öğretinin aktarılmasından ibarettir. Kuramsal derslerin bazıları peki âlâ internetten yapılabilir. Pratik dersler, sınıfta yüz yüze organize edilebilir. Bunlara fiziksel sosyalleşme ortamları eklenebilir. Çevrimiçi derslerin üst limiti konusunda Yüksek Öğretim Kurulu'nun talimatları takip edilmelidir. Her dersten önce dijital ders materyalleri öğrencilere iletilmelidir. Ayrıca, tartışma panoları hazırlanabilir, *web* tabanlı farazî dava simülasyonları planlanabilir, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformları yaygın kullanılabilir, hatta internette veya yüz yüze paneller düzenlenebilir.

Çevrimiçi ve/veya test sınavlarının medenî hukuk öğretimine uymadığı savunulabilir. Yine de soru kalitesinin artırılması ve farklı *online* sual tiplerinden faydalanılması çevrimiçi kopyadan korunmaya yarayabilir. Elektronik soru metinlerinde, altı veya yedi şık atanabilmesi, cevabın iki şıkka tekabül etmesi, öğrencilerin ekranında soruların gelişigüzel belirmesi, doğru-yanlış soru formatına imkân tanınması, soru metnine *web* sayfası, ses veya video dosyası eklenebilmesi, ölçme değerlendirmede yararlı tekniklerdir.

Harmanlanmış medenî hukuk öğretiminde, dersin öğretim üyesinin önceden ilân edilmiş görüşme saatleri aralığında odasında hazır bulunması iletişimi etkin mertebeye yükseltmez. Öğrencilerin dersin öğretim üyesiyle görüşme hakları onlara hibrit tarzda tanınmalıdır. Yüz yüze ve uzaktan görüşme saatleri önceden kararlaştırılmalıdır. Zira uzaktan derslerin yürütüldüğü bilgisayar programı üzerinden öğrencilere açık görüşme süresi ayarlanabilir. Öğrencilerin elektronik postaları düzenli ve özenli yanıtlanmalıdır. Alan gezilerinde, yani fiziksel sosyalleşme ortamlarında, mezkûr dersle ilgili olduğu ölçüde, mahkemelerde duruşma izlenebilir ve bazı Devlet kurumları yanı sıra noter ve baro gibi müesseseler ziyaret edilebilir.

KAYNAKÇA

I- ESERLER

Akgül, M. Ş. (2020). Sınıf Yönetimi. Eğitim Bilimleri (Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğitimler/2), A. Dönger (Editör), Montenegro, 111-123.

Algan, B./Algan, M. (2013). Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Eğitim Hizmetlerinin Ruhsat Usulü ile Özel Kişilere Gördürülmesi. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17/3, 147-194.

Altunya, N. (1997). Eğitim Hakkı. Türkiye Mühendislik Haberleri, 390-Ağustos, 59-65.

Antalya, G. (2019). Hukuk Eğitimi ve Öğretimi. C. III. Seçkin. Ankara.

Aydoğanoğlu, E. (2019). BM İnsan Hakları Bildirgesinde Eğitim Maddeleri Bağlamında Eğitimde Fırsat Eşitliği mi Eğitim Hakkı mı? PoliTeknik, 5. Güncelleme-30 Ekim, 31-33.

Ayoola O. L./Mangina, E. (2014). Personalization of a U-Learning Environment for Third Level Education. Case Study. Yükseköğretim Dergisi, 4/1 54-60.

Bayraktar Vatansever, H. (2015). Eğitim Ortamında Öğretmen Öğrenci İletişimi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/18, 262-285.

Berkant, H. G./Cömert, M. (2013). Günlük Gazetelerdeki Eğitimle İlgili Haberlerin İncelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 3/2, 25-44.

Bingöl, B. (2012). Türkiye İçin Bir Eğitim Hukuku Teorisinin Gerekliliği. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2/2, 25-38.

Borst, E. (2019). İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkının Etkisizleştirilmesi Üzerine. PoliTeknik, 5. Güncelleme-30 Ekim, 18-21.

Ceylan Güneş, S. (2004). Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8/2. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789844 (17.10.2021).

Çallı, Y. (2009). Türk Anayasa Hukuku'nda Eğitim Hakkı (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. M. Öden (Danışman).

Çobanoğlu Ateş, A./Uzunboylar, O./Altun, E. (2017). Çevrimiçi Öğrenme Hazırbulunuşluk, Tutum ve Algılanan Çevrimiçi Sosyalliğin İşbirlikli Harmanlanmış Bir Derste İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16/63, 1218-1229.

Çoşkun, U. (2012). Yeni Anayasa ve Eğitim. Liberal Düşünce, 17/66-Bahar, 111-121.

Demiralay, R./Karataş, S. (2014). Evde Ders Okulda Ödev Modeli. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3/3, 333-340.

Dinç Erdoğan, S. (2020). Evlilikte cinsel ilişki yaşamamak boşanma davasında kusur sayılır mı? https://www.hurriyet.com.tr/aile/evlilikte-cinsel-iliski-yasamamak-bosanma-davasinda-kusur-sayilir-mi-41663752 (8.10.2021).

Economides, K. (2015). Legal Education. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Wright D. J. (Editör), 2nd Edition, Oxford/Elsevier, 734-739.

Eğrikar, Ö. (2021). Mona Lisa zaferi: Estetik davasında 20 bin TL kazandı. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mona-lisa-zaferi-estetik-davasinda-20-bin-tl-kazandi-41938324 (29.11.2021).

Erbakan, N. (1996). Adil Ekonomik Düzen. Refah Partisi. Ankara. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2631/199601001.pdf?sequence=1&isAllowed=y (26.11.2021).

Erdem, H. F. (2021). Türkiye'de Hukuk Eğitimi: Çözüm Arayışları, Sorunlar ve Öneriler. Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 13/1, 302-321.

Gökçe Toker, A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim. D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 1-12.

Gözler, K. (2008). Küreselleşme Sürecinde Hukuk Eğitimi. Legal Hukuk Dergisi, 69-Eylül, 3021-3030.

Güran, S. (1984). ABD'de Hukuk Eğitimi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, 179-196.

Gürpınar, E./Alimoğlu, M. K./Tetik, C./Akdoğan, I. (2012). Farklı eğitim programları, eğitim yönlendiricileri ve öğrencilerin probleme dayalı öğrenim hakkındaki görüşlerini etkileyebilir mi? Ege Tıp Dergisi, 51/2, 103-109.

Güven, K. (2016). Hukuk Çevreleri Ayrımında Alman Hukuku'nun Yeri ve Temel Özellikleri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65/3, 837-891.

İmamoğlu, M. İ. (2016). Almanya'da Hukukçuların Zihniyeti, Hukukun Temel Bilimleri ve Hukuk Tarihçiliği Prof. Em. Dr. Dr. H.C. Mult. Michael Stolleis ile Söyleşi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 74/1, 95-106.

Jumabaeva, C./Sait kyzy, A./Baryktabasov, K./Ismailova, R. (2020). Kırgızistan'da Hibrit Eğitim Uygulaması. Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi, 4/1, 23-30.

Kadirhan, M./Korkmaz, Ö. (2020). EBA İçerikleriyle Harmanlanmış Öğretim Uygulamasının Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersindeki Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. Trakya Eğitim Dergisi, 10/1-Ocak, 64-75.

Kahraman, B./Kaya, N. O. (2021). Fen Eğitimi Alanında Yapılmış Harmanlanmış Öğrenme Çalışmalarına Yönelik Tematik İçerik Analizi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36/3, 509-526.

Karaburun, H. (2020). Eğitim Sistemimizde Kopya ve Hukukî Yaptırımı. https://www.hukukcukafasi.com/egitimde-sistemimizde-kopya-ve-hukuki-yaptirimi/ (17.10.2020).

Karadeniz, Ö. (1969). Hukuk Öğretimi Bakımından Roma Hukuku. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26/1, 323-347.

Karakocalı, A. (2015). Krallık Döneminden Iustinianus Dönemine Kadar Ana Hatları ile Roma'da Hukuk Eğitimi. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5/2, 131-150.

Karslıoğlu, A.Ş./Göz, B./İzci, B./Yıldırım, M./Ahioğlu, M./Öztürk, Y. T. (2020). Covid 19 Hukuk Kroniği. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=covid-19-hukuk-kroniği-(11-26-mart)_637234231712445567.pdf (3.10.2021).

Katz, H. E./O'Neill, K. F. (2009). Strategies and Techniques of Law School Teaching: A Primer for New (and Not So New) Professors. Aspen Publishers. New York. https://www.wklegaledu.com/file%20library/faculty-resources/katzandoneill_lawschoolteaching.pdf (8.10.2021).

Kaya, F.M./Sungurtekin, D./Deniz, S. (2017). Üniversitelerde Öğretim Elemanı Kaynaklı İletişim Sorunları. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7/1, 176-195.

Keskin, B. O. (2014). Modern Hukukî Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Orta Çağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 72/1, 599-626.

Keskin, N. (2021). Mona Lisa zaferi! Davayı 9 yıl sonra kazandı. https://www.aksam.com.tr/yasam/mona-lisa-zaferi-davayi-9-yil-sonra-kazandi/haber-1219172 (29.11.2021).

Korucu, A. T./Kabak, K. (2020). Türkiye'de Hibrit Öğrenme Uygulamaları ve Etkileri: Bir Meta Analiz Çalışması. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 2/2, 88-112.

Koyuncu, N. (2012). Hukuk Mektebinin Doğuşu. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16/3, 163-183.

Kozan, H. E./Çolak, M./Demirhan, B. S. (2021). COVID-19 Pandemisinde Uzaktan Eğitim: Hemşirelik Eğitimine Yansımaları. Journal of Education and Research in Nursing, 18/1, 60-64.

Kök, A. (2018). Harmanlanmış Öğrenme Yönteminin Etkililiği: Bir Meta-Analiz Çalışması (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. A. N. Çoklar (Danışman).

Kurt Çırak, S./Yıldırım, İ./Cücük, E. (2018). Harmanlanmış Öğrenmenin Akademik Başarı Üzerine Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33/3, 776-802.

Moliterno, E. J. (2015). The History and Future of Law Teaching Methods. Legal Education in 21st Century International Conference (21'inci Yüzyılda Hukuk Eğitimi), Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 29-46.

Nagle, L. E. (2000). Maximizing Legal Education: The International Component. Stetson Law Review, 29, 1091-1118. https://www.stetson.edu/law/lawreview/media/maximizing-legal-education-the-international-component.pdf (8.10.2021).

Oğuz, A. (2003). Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52/4, 1-40.

Okçu, D. (2007). Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5/1-Haziran, 45-59.

Oktay, E. H./Danacı Mutlu, H./Unvan, M./Kavas, R. K., /Bakır, İ. (2021). Mimarlık Eğitiminde Sanal Eğitim Denemeleri ve Değerlendirme Süreci. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 25, 311-324.

Özdemir, H./Çekin, M./Sütçü, S. S. (2020). COVID-19 ve Kişisel Verilerin Korunması. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, H. Akkanat (Bölüm Editörü), Ankara, 71-73.

Özerbaş, M. A./Benli, N. (2015). Blended Öğrenme Ortamının Öğrenci Akademik Başarı ve Tutumlarına Etkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35/1, 87-108.

Özgeç, İ. (2020). COVID-19 Salgını Dolayısıyla Kişi Hak ve Hürriyetlerine Sınırlama Getirilmesi Sorunu. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, Ankara, 13-18.

Özkan Sungurtekin, M. (2019). İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı ve Ülkemizde Kız Çocuklarının Durumu. İzmir Barosu Dergisi, 3-Eylül, 119-136.

Pekcanıtez, H. (2004). Hukukta Aktif Eğitim. Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 109-118.

Rheinstein, M. (1938). Law Faculties and Law Schools-A Comparison of Legal Education in the United States and Germany. Wisconsin Law Review, 5-42. https://core.ac.uk/download/pdf/234145665.pdf (8.10.2021).

Rosovsky, H. (2008). Üniversite-Bir Dekan Anlatıyor. S. Ersoy (Çeviren). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. Ankara.

Sarıtepeci, M./Çakır, H. (2014). Harmanlanmış Öğrenmenin Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Motivasyon ve Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35/1, 115-129.

Schrijer Bingöl, B. (2020). Covid-19 Salgını Süresince Eğitim Hakkı, Fırsat Eşitliği ve Sınavlara İlişkin Temel Problemler. İstanbul Hukuk Mecmuası, 78/2, 837-884.

Samatyalı, P. (2021). Online sınavlar: Üniversitelerde kopya rekoru kırılıyor. http://www.pervinkaplan.com/detay/online-sinavlar-universitelerde-kopya-rekoru-kiriliyor/14844 (17.10.2021).

Seskir, Z. (2020). Online Sınavlarda Kopya İkilemi ve Türkiye Gerçekleri. https://duzensiz.org/online-sinavlarda-kopya-ikilemi-3f864a448bf3 (17.10.2021).

Sırakaya, M./Sırakaya Alsancak, D./Çakmak Kılıç, E. (2015). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Çevrim İçi Sınava Yönelik Tutum Düzeylerinin İncelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 23/1, 87-104.

Soner, C./Soner, P. (2021). Evlilikte Cinsellik Yoksa Boşanma. http://www.soner.av.tr/evlilikte-cinsellik-yoksa-bosanma/ (8.10.2021).

Sünker, H. (2019). Eğitim-Toplum-İnsan Hakları. PoliTeknik, 5. Güncelleme, 30 Ekim, 12-14. http://politeknik.de/wp-content/uploads/2019/11/DOSYA_EGITIM.pdf (2.10.2021).

Şeker, M. (2020). Salgın ve Normalleşme. 7. TÜBA Covid-19 Küresel Salgını: Hukukî Değişim ve Etkileşimler Raporu, Ankara, 7.

Türkmen, K. (2018). Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitimine İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. A. Balcı (Danışman).

Uluyol, Ç./Karadeniz, Ş. (2009). Bir Harmanlanmış Öğrenme Ortamı Örneği: Öğrenci Başarısı ve Görüşleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6/1, 60-84.

Usta, E./Mahiroğlu, A. (2008). Harmanlanmış Öğrenme ve Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarının Akademik Başarı ve Doyuma Etkisi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9/2, 1-15.

Uzun, M. (2020). Yargıtay, içtihat değiştirdi: Cinsellik istemeyen eş ağır kusurlu. https://www.sabah.com.tr/yasam/yargitay-ictihat-degistirdi-cinsellik-istemeyen-es-agir-kusurlu-5261806 (8.10.2021).

Ünsal, H. (2010). Yeni Bir Öğrenme Yaklaşımı: Harmanlanmış Öğrenme. Millî Eğitim Dergisi, 185-Kış, 130-137.

Van Detta, J. A. (2015). The Law School of The Future: How the Synergies of Convergence will Transform the Very Notion of Law Schools during the 21st Century from Places to Platforms. Legal Education in 21st Century International Conference (21'inci Yüzyılda Hukuk Eğitimi), Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 177-227.

Yolcu, H. H. (2015). Harmanlanmış (Karma) Öğrenme ve Uygulama Esasları. The Journal of Academic Social Science Studies, 33/1, 255-260.

Yüksel, M. (2013). Bilim Felsefesi ve Sosyal Teori Bağlamında Hukuk Öğretimine Bakmak. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2/3, 1-8.

II- DİĞER KAYNAKLAR

Gazete Rüzgârlı. (2020). Uzaktan sınavda kopya önlemleri: Şeref sözü, öğüt, zor soru. https://www.gazeteruzgarli.com/uzaktan-sinavda-kopya-onlemleri-seref-sozu-ogut-zor-soru/ (17.10.2021).

NTV Haber. (2020). Online sınavda profesörü bile şaşırtan kopya. https://www.ntv.com.tr/egitim/online-sinavda-profesoru-bile-sasirtan-kopya,22y3Z7yByEeWMmNt6UhADg (17.10.2021).

Hürriyet. (2021). Uzaktan eğitimde dikkat çeken olay! Çevrimiçi sınava çevrimiçi kopya… https://www.hurriyet.com.tr/gundem/uzaktan-egitimde-dikkat-ceken-olay-cevrimici-sinava-cevrimici-kopya-41705157 (17.10.2021).